

The Greek Review of Social Research

Vol 23 (1975)

23 A'

Μερικά όψεις της "γεωγραφίας του πληθυσμού" της Ελλάδος

Μελέτης Δ. Θεόφιλος

doi: [10.12681/grsr.481](https://doi.org/10.12681/grsr.481)

Copyright © 1975, Μελέτης Δ. Θεόφιλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Θεόφιλος Μ. Δ. (1975). Μερικά όψεις της "γεωγραφίας του πληθυσμού" της Ελλάδος. *The Greek Review of Social Research*, 23, 85–102. <https://doi.org/10.12681/grsr.481>

**μερικοί ὄψεις
τῆς «γεωγραφίας
τοῦ πληθυσμοῦ»
τῆς Ἑλλάδος**

**τοῦ
Μελετιοῦ Δ. Θεοφίλου**

*Δρος Ἀνθρωπογεωγράφου
Ἐπισημονικοῦ Συνεργάτου
τοῦ ΕΚΚΕ*

1. γενικά δημογραφικά χαρακτηριστικά

Τὰ στοιχεία τῆς Γενικῆς Ἀπογραφῆς τοῦ Πληθυσμοῦ τῆς 14ης Μαρτίου 1971 ἀποκαλύπτουν κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον τὰς πληθυσμιακὰς ἀνακατατάξεις καὶ ἀναστατώσεις τὰς ὁποίας ἐγνώρισεν ἡ Ἑλλάς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, καὶ συνθέτουν μίαν μελανὴν εἰκόνα τῆς συγχρόνου δημογραφίας τῆς χώρας. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν τελευταίαν ἀπογραφὴν ἀνήλθεν εἰς 8.768.641 κατοίκους, παρουσίασε δηλαδὴ κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971 αὔξησιν κατὰ 380.088 ἄτομα, κινήσεις βραδέως μὲ μέσον ρυθμὸν μόλις 0,45% ἐτησίως. Ἡ αὔησις αὕτη εἶναι οὐσιωδῶς μικροτέρα ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν δεκαετίαν 1951-1961 (μεταξὺ τῶν ἀπογραφῶν 1951 καὶ 1961, ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς εἶχε παρουσιάσει αὔξησιν κατὰ 755.000 ἄτομα, κινήσεις μὲ μέσον ἐτήσιον ρυθμὸν 0,95%) καὶ λίαν χαμηλὴ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ διεθνῆ ἐπίπεδα (εἰς τὴν Γαλλίαν 1,1% ἐτησίως μεταξὺ 1962-1968 καὶ γενικῶς εἰς ὅλας τὰς χώρας τοῦ ΟΟΣΑ, ἐξαιρέσει τῆς Αὐστρίας, τῆς Ἰρλανδίας καὶ τῆς Φινλανδίας).

Ὁ χαμηλὸς καὶ συνεχῶς ἐπιβραδυνόμενος ρυθμὸς αὔησεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν ἔξαρσιν τῆς μεταναστεύσεως (ἐξωτερικὴ μετανάστευσις καὶ ἀγροτικὴ ἐξοδος) καὶ τὴν μείωσιν τῆς γεννητικότητος. Πράγματι, ἡ ἐξωτερικὴ μετανάστευσις ἀπερρόφησεν ἄτομα ἐδρiscόμενα εἰς τὴν πλέον ἀκμαίαν ἡλικίαν τῶν 20-45 ἐτῶν, προερχόμενα κυρίως ἀπὸ τὰς ἀγροτικὰς καὶ ἡμιαστικὰς περιοχάς, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀστικὰς τοιαύτας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπέλθουν βαθεῖαι μεταβολαὶ εἰς τὴν καθ' ἡλικίαν διάρθρωσιν τοῦ πληθυσμοῦ, ἐνῶ, παραλλήλως, ἡ ἀγροτικὴ ἐξοδος ἐπέφερε περαιτέρω μείωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου—ἀπασχολουμένων κυρίως εἰς τὴν γεωργίαν—καὶ συγκέντρωσιν τοῦ πληθυσμοῦ εἰς δύο μόνον πολεοδομικὰ συγκροτήματα, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀρκεῖ νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι, ἐνῶ ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς τῆς χώρας ἠδέχθη, κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν δύο τελευταίων ἀπογραφῶν διάστημα, μὲ μέσον ἐτήσιον ρυθμὸν 0,45%, ὡς ἀνεφέρθη, ὁ πληθυσμὸς τῆς περιφέρειας Ἀθηνῶν ἠδέχθη μὲ ἐπταπλάσιον ρυθμὸν, ἥτοι 3,2%. Αἱ ἄνωτέρω ἀνισότητες εἰς ὅ, τι ἀφορᾷ εἰς τὴν κατανομήν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὀμιλήσωμεν ἐν συνεχείᾳ, ὡς καὶ γενικώτερον ἡ δημογραφικὴ κατάρρευσις τῆς ἐλληνικῆς ὑπαίθρου, εἶναι ἀποτυπωμένα εἰς τὴν τελευταίαν ἀπογραφὴν τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ ἀπογραφὴ τοῦ 1971 δεικνύει ὅτι ὄχι μόνον τὰ χωριὰ χάνουν, ἐντὸς μιᾶς δεκαετίας, τὸ ἥμισυ τοῦ ἐνεργοῦ τῶν πληθυσμοῦ, ἀλλὰ καὶ αἱ μικραὶ πόλεις καὶ αὐτὰ τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν: Εἰς τὴν μεσημβρινὴν Πελοπόννησον 4 πόλεις φθίνουσιν. Εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν, αἱ Σέρραι, ἡ Δράμα καὶ τὸ

Κιλκίς ύφιστανται τὸν ἀντίκτυπον τῆς αἰμορραγίας ἣ ὁποία ἐπληξε τὰ χωριά τῶν περιοχῶν τῶν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι σύγχρονον. Μέχρι τοῦ 1961 τὸ δημογραφικὸν πρόβλημα ὄρισμένων περιοχῶν ἦτο συνδεδεμένον μετὰ τοῦ κοινωνικοοικονομικὸν πρόβλημα τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Ἀπὸ τοῦ 1961 ἡ κατάσταση μεταβλήθη ριζικῶς. Τὸ δημογραφικὸν πρόβλημα παρουσιάζεται γενικευμένον, αἱ κρῦναι ἀπελπισίας καταφθάνουν ἀπὸ βλασ τὰς περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ χέρσου παρουσιάζεται παντοῦ: ἔχουν προσβληθῆ τόσον αἱ ὄρειναι καὶ ἀκριτικαὶ περιοχαὶ—παραδοσιακὰ ζῶναι ἀγροτικῆς ἐξόδου καταδικασμένοι εἰς θάνατον—ὅσον καὶ αἱ πεδινὰι περιοχαὶ καὶ πλοῦσαι ζῶναι, ὅπου ἀναπτύσσονται ἐξειδικευμένοι καλλιέργειαι: πεδιάδες Ἄρτης, Ἡλείας, γόνιμος ἡμισέληνος (croissant fertile), Θεσσαλίας, Μακεδονίας, Θράκης.¹

Ἐξετάζομεν ἐν συνεχείᾳ τὰς κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ἀνακατατάξεις καὶ ἐξελιξίεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος.

2. ἡ κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὸν χῶρον

α) Ἡ κατὰ «περιοχὰς»² κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ

Ἡ ἄνισος κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ ὁμοῦ μετὰ τῆς ἄκρας διασπορῆς αὐτοῦ εἰς τὸν ἐλληνικὸν χῶρον

1. Περί τῶν ἀνωτέρω βλέπε καὶ τὰ ἔργα τῶν: Μ. Sivignon, «L'Evolution démographique de la Grèce pendant la dernière décennie (1961-1971)», εἰς *Revue de géographie de Lyon*, No. 1, 1972. Μ. Παπαδόκη καὶ Γ. Σιάμπου, «Ἐξελίξεις καὶ προοπτικαὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, 1920-1985, ΕΚΚΕ, Ἀθήναι 1973. Μ. Θεοφίλου, «Τὰ χωριά μας, ἰδίως τὰ ὄρεινά, εἶναι ἄποικίαι καταδίκων». Μειμνιορία ἢ πραγματικότητα;» (Τὰ προβλήματα καὶ αἱ τάσεις τῆς ἀγροτικῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν σκοπιὰν ἐνὸς ἀνθρωπογεωγράφου). Ἄρθρον ὑπὸ δημοσίευσιν. Guy Burgel, *Unité et diversité des paysages agraires grecs*. Communication au colloque de Perouse sur les paysages ruraux méditerranéens. Ἐπίσης, Ἑθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, *Οικονομικὰ ἐξελίξεις*, Ὀκτώβριος καὶ Νοέμβριος 1972, ἀριθ.82 καὶ 83. Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, *Ἡ ἐλληνικὴ Οικονομία κατὰ τὸ ἔτος 1971*, Ἀθήναι 1972.

2. Δεόν νὰ διευκρινισθῇ ἐπιταῖα ὅτι ὑπὸ τὸν ὄρον «περιοχὰς» ἐννοοῦμεν τὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα. Πρέπει ὅμως νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἔννοια τῆς «περιοχῆς» (région) ὑπὸ ἀσθηρὴν γεωγραφικὴν ἄποψιν, δὲν πρέπει νὰ συγχέεται καὶ νὰ ταυτίζεται μετὰ τὸ γεωγραφικὸν διαμέρισμα. Ὡς ὀρθὸς παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς Β. Kayser, «Εἰς τὴν Ἑλλάδα αἱ περιοχαὶ—γεωγραφικὰ διαμερίσματα—ἀποτελοῦν ἄπλως μονάδας στατιστικῶ ὄψεως χωρὶς αὐτοτελὴ ὄψιν, τὰ δὲ ὄρια τῶν γενικῶς ἀναποκρινόμεναι μᾶλλον εἰς τὴν ἱστορίαν παρά εἰς τὴν γεωγραφίαν». *Géographie humaine de la Grèce*, CSSA καὶ PUF, Paris 1964, σ. 7. Ἡ ΕΣΥΕ διαίρει τὴν χῶραν εἰς δεκά περιοχὰς (γεωγραφικὰ διαμερίσματα), ἡ διαίρεσις δὲ αὐτὴ δὲν ἀναποκρίνεται πρὸς διοικητικὴν ὑποδιαίρεσιν. Διοικητικῶς ἡ Ἑλλάς διαίρεται σήμερον εἰς 52 νομοὺς ὑποδιορισμένους εἰς 147 ἐπαρχίας (ἐναντι 146 τὸ 1961), εἰς τὰς ὁποίας κατανέμονται 256 ὄμοι καὶ 5.805 κοινότητες. Αἱ ἐπαρχίαι οὐδεμίαν ἔχουν σήμερον πραγματικὴν διοικητικὴν ὑπόστασιν. Βλέπε καὶ Δ.Γ. Τσαοῦση, *Μορφολογία τῆς Νεοελληνικῆς Κοινωνίας*, Ἀθήναι 1971, σ. 89.

ἀποτελεῖ θεμελιώδες στοιχεῖον τῆς «Γεωγραφίας τοῦ πληθυσμοῦ» (*Géographie de la population*) τῆς Ἑλλάδος, τῆς ἀνθρωπογεωγραφίας τῆς χώρας γενικώτερον. Ὁ τεμαχισμὸς τῶν ἀνθρωπίνων ἐνοτήτων, ἡ διασπορὰ τοῦ πληθυσμοῦ εἰς πλῆθος μικρῶν οἰκισμῶν, κατεσπαρμένων ἐδῶ καὶ ἐκεῖ εἰς τὰ πλέον δυσπρόσιτα, εἰς τὰ πλέον ἀκατάλληλα καὶ πτωχὰ σημεῖα, δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς φυσικοὺς ἀλλὰ, κατ' ἐξοχήν, εἰς ἱστορικοὺς παράγοντας, οἱ ὅποιοι πρέπει πάντοτε νὰ ἐξετάζονται καὶ νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν πρὸς ἀκριβῆ ἐκτίμησιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν ἀνισοροπιῶν αἱ ὁποῖαι παρατηροῦνται εἰς τὴν δημογεωγραφικὴν δομὴν τῆς Ἑλλάδος.³

Συμφώνως πρὸς τὴν Ἀπογραφὴν Πληθυσμοῦ τοῦ 1971 ἡ κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ «περιοχὰς» (γεωγραφικὰ διαμερίσματα) ἔχει ὡς κάτωθι:

ΠΙΝΑΞ 1: Ἐπιφάνεια, πληθυσμὸς καὶ ἑκατοστιαία κατανομή αὐτῶν κατὰ «περιοχὰς» (γεωγραφικὰ διαμερίσματα), 1971

Γεωγραφικὰ διαμερίσματα	Ἐπιφάνεια εἰς τ. χλμ.	%	Ἀριθμὸς κατοίκων	%
Σύνολον Ἑλλάδος	131.944	100	8.768.641	100
1. Περιφέρεια Πρωτευούσης	433	0,3	2.540.241	28,9
2. Λοιπὴ Στερὰ Ἑλλάς καὶ Εἰβόια	24.475	18,5	992.077	11,3
3. Πελοπόννησος	21.439	16,3	986.912	11,2
4. Ἴονιοι Νῆσοι	2.307	1,7	184.443	2,10
5. Ἥπειρος	9.203	7,0	310.334	3,5
6. Θεσσαλία	13.904	10,5	659.913	7,5
7. Μακεδονία	34.203	25,9	1.890.684	21,5
8. Θράκη	8.578	6,5	329.582	3,7
9. Νήσοι Αἰγαίου	9.071	6,9	417.813	4,7
10. Κρήτη	8.331	6,3	456.642	5,2

Πηγή: Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, 1971.

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος διαπιστοῦται ἀμέσως ὅτι ἐλέχθη ἀνωτέρω περὶ τῆς ἄνισου κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὸν ἐλληνικὸν χῶρον, καὶ ἐπισημαίνεται τὸ καταπληκτικὸν φαινόμενον τῆς συγκεντρώσεως αὐτοῦ εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Ὀλόκληρος ὁ βορειοελλαδικὸς χῶρος (Ἥπειρος, Μακεδονία, Θράκη) δὲν ἄρκει διὰ τὴν ἀντισταθμίση τὸν τεράστιον ἀθηναϊκὸν ὄγκον. Μὲ ἐπιφάνειαν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸ 0,3% τῆς συνολικῆς ἐπιφανείας τῆς χώρας, ἡ περιοχὴ Τ.Δ. Πρωτευούσης συγκεντρώνει τὸ 28,9% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἀκολουθεῖ ἡ Μακεδονία (συμπεριλαμβανομένου τοῦ Πολεοδομικοῦ Συγκροτήματος Θεσσαλονίκης), ἡ ὁποία, καλύπτουσα ἑκτασίην 26% τῆς ὅλης ἐκτάσεως τῆς χώρας, συγκεντρώνει τὸ 21,6% τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς. Ἐκ τοῦ ὑπὸ ἀνάλυσιν πίνακος ἀποκαλύπτονται καὶ ἕτερα χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα.

3. Βλέπε καὶ Μ. Θεοφίλου, *La vie agropastorale, dans un village montagnard d'Épire* (Problèmes de développement socioéconomique), ἀνεκδότος διακτορικῆ διατριβῆ (Στρασβούργον 1973). Ἐπίσης Β. Kayser, ἔνθ' ἄν., σ. 15-16.

Έκ τών δέκα γεωγραφικών διαμερισμάτων μόνον πέντε παρουσιάζονται πλέον σημαντικά και πλέον κατοικημένα (Περιφέρεια Πρωτεύουσας, Στερεά Ελλάδα και Εύβοια, Θεσσαλία, Μακεδονία και Πελοπόννησος), ενώ τα πέντε λοιπά διαμερίσματα της χώρας (Ήπειρος, Ίόνιοι Νήσοι, Θράκη, Νήσοι Αιγαίου και Κρήτη), δηλαδή αί άκραίαι περιοχάι αύτης, καλύπτονται όμοι έκτασιν ίσην πρός 37.490 χλμ.² ή 28,4% τής συνολικής έκτάσεως, συγκεντρώνουν πληθυσμόν 1.698.834 ή τó 19,4% του συνολικού πληθυσμού. Έκτός τών άνωτέρω, τó ήμισυ του πληθυσμού τής Ελλάδος (51,3%) συγκεντρóυται εις τήν περιοχήν τής «παλαιάς Ελλάδος» του 1828 (Στερεά Ελλάδα και Εύβοια, Περιφέρεια Πρωτεύουσας, Πελοπόννησος).¹

Τρία εκ τών γεωγραφικών διαμερισμάτων (Ίόνιοι Νήσοι, Νήσοι Αιγαίου, Κρήτη) άποτελούν τó νησιωτικόν τμήμα τής χώρας, τó όποιον καλύπτει τó 18% τής όλης επιφανείας αύτης. Κατά τήν απογραφήν του 1961 τó 83% του έλληνικού πληθυσμού ήτο έγκατεστημένος εις τó ήπειρωτικόν, τó δέ 17% εις τó νησιωτικόν τμήμα (τó νησιωτικόν τμήμα άποτελείται άπό 437 νήσους, έξ ών κατοικóνται αί 134). Η εκ πρώτης όψεως ισόρροπος αύτή κατανομή του πληθυσμού είναι άποτέλεσμα τής σταθεράς μεταποπίσεως του νησιωτικού πληθυσμού πρός τó ήπειρωτικόν τμήμα και τής ταχύτερας αύξήσεως του ήπειρωτικού έναντι του νησιωτικού πληθυσμού κατά τήν εικοσαετίαν 1940-1961.² Κατά τó μεταξύ τών δύο τελευταίων απογραφών διάστημα (1961-1971) παρατηρείται σημαντική μείωσις του πληθυσμού τών νησιωτικών διαμερισμάτων, πρῆγμα τó όποιον σημαίνει ότι ή μεταναστευσις του νησιωτικού πληθυσμού πρός τó ήπειρωτικόν τμήμα τής χώρας έχει έπιταχυνθή έτι περαιτέρω.

Η Έθνική Στατιστική Υπηρεσία τής Ελλάδος διακρίνει, βάσει άριθμητικών κριτηρίων, τόν πληθυσμόν εις άστικόν, ήμισιαστικόν και άγροτικόν, αναλόγως του μεγέθους του οικισμού. Ούτως, ως άστικός πληθυσμός χαρακτηρίζεται ó πληθυσμός τών δήμων και κοινοτήτων, τών όποιων ó πολυπληθέστερος οικισμός έχει 10.000 κατοίκους και άνω, άνευ τών διεσπαρμένων, ως και ó πληθυσμός τών 13 πολεοδομικών συγκροτημάτων³ εν τῷ συνόλω των, άσχετώς του μεγέθους πληθυσμού του πολυπληθέστερου οικισμού έκάστου τών δήμων και κοινοτήτων του συγκροτήματος. Ως ήμισιαστικός πληθυσμός χαρακτη-

ρίζεται ó πληθυσμός τών δήμων και κοινοτήτων τών όποιων ó πολυπληθέστερος οικισμός έχει 2.000-9.999 κατοίκους, έκτός τών άνηκόντων εις πολεοδομικών συγκρότημα. Ως άγροτικόν πληθυσμόν, τέλος, ή Στατιστική χαρακτηρίζει τόν διαμένοντα εις οικισμούς κάτω τών 2.000 κατοίκων, έκτός τών άνηκόντων εις πολεοδομικών συγκροτήμα.⁴

Η υπό τής Στατιστικής Υπηρεσίας ως άνω διαίρεσις του πληθυσμού εις τρεις κατηγορίας ως και ó διοικητικός καθορισμός έκάστης τούτων δέν μῆς εύρίσκει συμφώνους. Θεωρητικῶς, ή «ήμισιαστική» κατηγορία δέν δικαιολογείται. Αύτή, ως παρατηρεί ó Γάλλος καθηγητής B. Kayser,⁵ είναι τóσον έτερογενής, ὅστε δέν έχει κανένα συγκεκριμένον γεωγραφικόν περιεχόμενον. Άλλά και κοινωνικοοικονομικῶς ή κατηγορία του «ήμισιαστικού» πληθυσμού άμφισβητείται και δέν να ύπαρξή υπό τήν κατηγορίαν του άγροτικού πληθυσμού: Η έννοια του άγροτικού πληθυσμού περικλείει ὄλους τούς κατοίκους τής ύπαιθρου, τóσον τόν γεωργικόν ὅσον και τόν μῆ γεωργικόν πληθυσμόν.⁶

Ως εκ τών άνωτέρω, όμιλούντες ένταύθα περί «άγροτικού» πληθυσμού έννοοῦμε τόν άγροτικόν και ήμισιαστικόν πληθυσμόν τής ΕΣΥΕ και τόν διαστέλλομεν άπό τόν άστικόν πληθυσμόν.

Βάσει τής διαίρεσεως του πληθυσμού υπό τής ΕΣΥΕ ή κατανομή τούτου έχει κατά γεωγραφικόν διαμέρισμα ως κάτωθι:

ΠΙΝΑΞ 2: Κατανομή του άστικού, ήμισιαστικού και άγροτικού πληθυσμού, 1971

Γεωγραφικά διαμερίσματα	Κατανομή%		
	Άστικός	Ήμισιαστικός	Άγροτικός
Κεντρική Ελλάδα (έκτός τών Άθηνών)	27,0	27,2	45,8
Πελοπόννησος	29,8	12,4	57,8
Ίόνιοι Νήσοι	17,0	17,4	65,6
Ήπειρος	23,7	8,2	68,1
Θεσσαλία	35,8	15,8	48,4
Μακεδονία	46,0	15,0	39,0
Θράκη	29,4	12,7	57,9
Νήσοι Αιγαίου	24,8	22,0	53,2
Κρήτη	33,6	10,7	55,7
Σύνολον Ελλάδος	53,2	11,7	35,1

Πηγή: Στατιστική Έπετηρίς τής Ελλάδος, 1972.

Ως προκύπτει εκ του άνωτέρω πίνακος, ó άστικός πληθυσμός τής Ελλάδος, συμφώνως πρός τά δεδομένα τής απογραφής του 1971, κάλυπτε τά 53,2%

1. Βλέπε και Έλληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Αναπτύξεως, *Οδηγός Έπενδύσεων*, Άθήνα 1972, σ. 15. Έπίσης Δ.Γ. Τσαούση, ένθ' άν., σ. 91.

2. Βλέπε Δ.Γ. Τσαούση, ένθ' άν., σσ. 90-91, τήν βιβλιογραφίαν και τούς παρατιθεμένους στατιστικούς πίνακας εις τó τέλος του έργου.

3. Τα πολεοδομικά αυτά συγκροτήματα είναι: Άθηνων, Θεσσαλονίκης, Πατρών, Βόλου, Ήρακλείου, Χανίων, Καλαμάτας, Σπάρτης, Κατερίνης, Άγρινίου, Χίου, Αίγιου και Έρμουπόλεως.

4. Περί τών άνωτέρω όρισμών, βλέπε Στατιστική Έπετηρίς τής Ελλάδος, 1972.

5. Βλέπε B. Kayser, *Géographie humaine de la Grèce*, ένθ' άν., σ. 12.

6. Βλέπε Max Derruau, *Précis de Géographie humaine*, Armand Colin, Paris 1961. Έπίσης Pierre George και άλλων, *Dictionnaire de la Géographie*, PUF, Paris 1970, εις όρον «Rural».

τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς. Ἡ κατὰ γεωγραφικὸν διαμέρισμα κατανομή τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, ἐξαιρουμένου τοῦ Π.Σ. τῶν Ἀθηνῶν, ποικίλλει ἀναλόγως τῶν κοινωνικοοικονομικῶν συνθηκῶν καὶ τῆς ὑπάρξεως μεγάλων ἀστικῶν κέντρων ἢ μικροτέρων ἀλλὰ σημαντικῶν. Πλὴν τῶν Ἰονίων Νήσων, αἱ ὁποῖαι συγκεντρῶνουν ἀρκετὰ μικρὸν ποσοστὸν ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν Νήσων τοῦ Αἰγαίου, εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος ὁ ἀστικός πληθυσμὸς ὑπερβαίνει τὸ 25% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῶν. Ὑψηλὸν ποσοστὸν ἀστικοῦ πληθυσμοῦ παρατηρεῖται εἰς τὴν Μακεδονίαν, τοῦτο ὅμως ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Πολεοδομικοῦ Συγκροτήματος Θεσσαλονίκης, ἄνευ τοῦ ὁποῖου τὸ ποσοστὸν τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ θὰ κατήρχετο εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ 23,4%. Σημαντικὸν ποσοστὸν ἀστικοῦ πληθυσμοῦ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα Θεσσαλίας καὶ Κρήτης, τὸ ποσοστὸν ὅμως τοῦτο εἰς τὰ διαμερίσματα αὐτὰ ἐπιηράζεται ἐκ τῆς ὑπάρξεως εἰς μὲν τὴν Θεσσαλίαν τοῦ Πολεοδομικοῦ Συγκροτήματος Βόλου καὶ τῆς πόλεως Λαρίσης, εἰς δὲ τὴν Κρήτην τῶν πολεοδομικῶν συγκροτημάτων Χανίων καὶ Ἡρακλείου.

Τὸ ποσοστὸν τοῦ ἡμιαστικοῦ πληθυσμοῦ (οἰκισμοὶ 2.000-9.999 κατοικῶν) εἶναι λίαν χαμηλὸν τόσον εἰς τὸ σύνολον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος (κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1971 καλύπτει ποσοστὸν 11,7%) ὅσον καὶ εἰς τὴν κατὰ διαμέρισμα κατανομήν του. Πράγματι, ἐξαιρέσει τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Νήσων τοῦ Αἰγαίου (27,2% καὶ 22,0% ἀντιστοίχως), τὰ λοιπὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα εἶναι κατὰ πολὺ κάτω τοῦ 20%. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὰ ἡμιαστικά κέντρα, αἱ λεγόμενα κομπολόιαι, δὲν εἶναι εἰμὴ μεγάλα χωρία, τὰ ὁποῖα, ἐκτὸς ἐλαχίστων, οὐδεμίαν ἔχουν σημασίαν ἀπὸ δημογραφικῆς καὶ κοινωνικοοικονομικῆς ἀπόψεως. Ὡς ἔχει παρατηρήσει παλαιότερον ὁ καθηγητῆς Β. Kayser «... ἡ κομπολόιαι δὲν ἀποτελεῖ συστηματικὸν ἀλλὰ μᾶλλον συμπτωματικὸν στοιχεῖον τοῦ δημογραφικοῦ ἰσθοῦ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἡ κατανομή αὐτῆς ἀναποκρίνεται μᾶλλον εἰς τὴν τύχην ἢ εἰς τὰς ἀνάγκαις» καὶ ἀκόμη «... αἱ περισσότεραι κομπολόιαι εἶναι ἀσήμαντοι, καὶ πρόχειρος ἐξέτασις δεικνύει ὅτι δὲν ἔχουν τὴν ἰδιορρυθμίαν, οὔτε τὸν ἐξοπλισμὸν, οὔτε τὸν ρόλον μικρῶν πόλεων».¹

Εἰς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμὸν τῆς Ἑλλάδος, οὗτος κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1971 καλύπτει ποσοστὸν 35,1% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας. Ἡ κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα ὅμως κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ ἀποκαλύπτει (Πίναξ 2) ὅτι πλὴν τοῦ ἡμίσεος τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ ἐκάστου διαμερίσματος εἶναι ἀγροτικός, δηλαδή,

κατὰ τὴν ὑπὸ τῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας διαίρεσιν μὲ βάσιν τὸ μέγεθος τοῦ οἰκισμοῦ, εἶναι διεσπαρμένους εἰς οἰκισμοὺς καὶ μικρὰ χωρία κάτω τῶν 2.000 κατοικῶν. Ἐξαιρέσιν φαίνεται νὰ ἀποτελῇ τὸ γεωγραφικὸν διαμέρισμα τῆς Μακεδονίας, ἐὰν ὅμως δὲν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν πληθυσμὸν τοῦ Π.Σ. Θεσσαλονίκης καὶ τὸ διαμέρισμα τοῦτο εἶναι κατὰ βάσιν ἀγροτικὸν μὲ ποσοστὸν ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἀνερχόμενον εἰς 55,2%.

Ἡ κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὰς τρεῖς κατηγορίας παρουσιάζεται διάφορος τοῦ Πίνακος 2 διὰ τὸ σύνολον τῆς χώρας, ἐξαιρουμένου τοῦ τεραστίου πληθυσμιακοῦ ὄγκου τοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος τῶν Ἀθηνῶν.

ΠΙΝΑΞ 3: Κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐξαιρέσει τοῦ Π. Σ. Ἀθηνῶν, 1971

Πληθυσμὸς	Ἀριθμὸς κατοικῶν	Κατανομή%
Ἀστικός	2.127.248	34,1
Ἡμιαστικός	1.019.421	16,4
Ἀγροτικός	3.081.731	49,5

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος, προκύπτει ὅτι τὸ ἡμιαστικὸν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας εἶναι ἀγροτικὸς *stricto sensu* (ὀρισμὸς ΕΣΥΕ), κατὰ πολὺ δὲ πλὴν τοῦ ἡμίσεος τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ λαμβανομένου *lato sensu* (ἀγροτικὸν καὶ ἡμιαστικὸν). Ὡς ἐκ τούτου, δυνάμει συμπερασματικῶς νὰ εἰπωμεν ὅτι ἡ Ἑλλάς, παρὰ τὴν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν αὐξησιν τοῦ ἀστικοῦ τῆς πληθυσμοῦ, δὲν ἔχει ἀποβάλλει εἰσέτι τὸν ἀγροτικὸν τῆς χαρακτῆρα.

β) Ἡ πυκνότης τοῦ πληθυσμοῦ

Ἡ μελέτη τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὰς εἰς τὰ προηγούμενα παρατηρήσεις μας περὶ τῆς ἀνίστου κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ, ὡς καὶ τὰς σοβαρὰς μεταβολὰς αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐπέλθει κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971 εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ἐξέλιξις τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ περιοχὰς παρουσιάζεται ἀδρομερῶς εἰς τὸν Πίνακα 4.

Στηριχθέντες ἐπὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς Ἀπογραφῆς τοῦ 1971 ἀπετυπώσαμεν τὴν πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ ἐπὶ χάρτου καταστρωθέντος εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς διοικητικῆς ὑποδιαιρέσεως τῆς ἐπαρχίας.

Ἡ μελέτη τοῦ χάρτου πυκνότητος ἐπιτρέπει νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἀπ' ἀρχῆς τοῦ παρόντος ἐλέχθη περὶ τῆς πληθυσμιακῆς ἀποφιλώσεως ὄλων σχεδὸν τῶν ἐπαρχιῶν μας, ἰδίως αὐτῶν τῶν ὀρεινῶν καὶ ἀκριτικῶν περιοχῶν. Πράγματι, ἐπὶ 148 ἐπαρχιῶν μόνον 28 ἔχουν πυκνότητα ὑπερβαίνουσαν τὸν ἔθνικὸν μέσον ὄρον (66,44 κάτοικοι κατὰ τ. χλμ.), ἄλλαι παρουσιάζονται ἀραιοκατακνημῆναι ἢ κατὰ

1. Βλέπε Β. Kayser, *Géographie humaine de la Grèce*, ἐνθ' ἀν., σ. 21-23. Ἐπίσης Μ. Θεοφιλοῦ, «Τὰ χωρία μας, ἰδίως τὰ ὄρεινά, εἶναι ἄποικιαι καταδικῶν κλπ.», ἐνθ' ἀν.

ΠΙΝΑΞ 4: 'Εξέλιξις της πυκνότητος του πληθυσμού κατά περιοχάς (1961-1971)

Περιοχαι	(Κάτοικοι κατά τ. χλμ.)		Διαφορά
	1961	1971	
Περιφέρεια Πρωτευούσης	4.620,22	5.935,14	+ 1.314,92
Στερεά Έλλάς και Εύβοια	39,7	40,5	+ 0,8
Πελοπόννησος	51,1	46,0	- 5,1
Ίόνιοι Νήσοι	92,1	79,9	- 12,2
Ήπειρος	38,3	33,7	- 4,6
Θεσσαλία	49,6	47,5	- 2,1
Μακεδονία	55,4	55,3	- 0,1
Θράκη	41,6	38,4	- 3,2
Νήσοι Αιγαίου	52,6	46,1	- 6,5
Κρήτη	58,0	54,8	- 3,2
Έλλάς	63,6	66,5	+ 2,9

τό μάλλον ή ήττον άκατοίκητοι, ώς αί έπαρχίαι Γρεβενών (15,08 κάτοικοι κατά τ. χλμ.), Εβρουτανίας (14,44 κάτοικοι κατά τ. χλμ.), μολονότι ή καταλαμβάνομένη ύπ' αυτών επιφάνεια υπερβαίνει τά 2.000 τ. χλμ., μέ την πλέον άραιοκατοκημένην, σχεδόν άκατοίκητον, έπαρχίαν της Έλλάδος, την έπαρχίαν Σφακίων (4,94 κάτοικοι κατά τ. χλμ.). Η Βόρειος και Βορειοδυτική Έλλάς παρουσιάζεται κενή, πλην των έπαρχιών Θεσσαλονίκης, Καβάλας, Σερρών, Γιαννιτσών, Ήμαθίας, αί όποίαι έχουν άντιστοιχώς πυκνότητας 403,71, 151,87, 80,04, 76,25, 70,24, δηλαδή άνω του μέσου όρου, διπλασίαν και υπερδιπλασίαν του έθνικου μέσου όρου. Είς την Θεσσαλίαν, πλην των έπαρχιών Βόλου και Λαρίσης, αί όποίαι έχουν πυκνότητα 92,31 και 71,84 κατοίκων κατά τ. χλμ., όλοι αί λοιπαι έπαρχίαι της περιοχής αυτής έχουν πυκνότητα κατωτέραν ή πολύ κατωτέραν του έθνικου μέσου όρου: Έλασσόνος 26,28 κάτ. άνα τ. χλμ., Άγιάς και Άλμυρου 23,97 και 21,60 κάτοικοι άνα τετραγωνικόν χιλίομετρον, άντιστοιχώς. Η Πελοπόννησος είναι χωρισμένη είς τά δύο. Μόνον είς τό δυτικόν τμήμα αυτής εμφανίζονται αξιόλογοι πληθυσμαικοί συγκεντρώσεις: έπαρχία Πατρών, Αιγιαλείας, Καλαμών, έχουν αι άντιστοιχώς πυκνότητας 110,50, 85,43, 75,44 κατοίκων άνα τ. χλμ., ένδ είς τό κεντρικόν και νοτιοανατολικόν της τμήμα είναι κενή.

Αί έπαρχίαι του νησιωτικού τμήματος της χώρας (Ίόνιοι Νήσοι, Νήσοι Αιγαίου, Κρήτη) παρουσιάζουν τάς αυτάς μέ τό ηπειρωτικόν τμήμα άσυμμετρίας. Είς τάς Ίονίους Νήσους πλην των έπαρχιών Κερκύρας, Λευκάδος, και Ζακύνθου, αί όποίαι παρουσιάζουν πυκνότητας άντιστοιχώς 140,41 (υπερδιπλασίαν της μέσης), 75,63 και 74,35 κατοίκων κατά τετραγωνικόν χιλίομετρον, αί λοιπαι έπαρχίαι έχουν πυκνότητα κάτω του έθνικου μέσου όρου. Η ίδια εικών παρουσιάζεται και είς τάς Νήσους του Αιγαίου και την Κρήτην, πλην όρισμένων έπαρχιών αί όποίαι παρουσιάζουν ύψηλην πυκνότητα έποικισμού: Έπαρχία Κυδωνίας (119,64 κάτ. άνα τ.

χλμ.), Τεμένους (υπερδιπλασία του μέσου, 510,46 κάτ. άνα τ. χλμ.), είς την Κρήτην. Είς τάς Κυκλάδας, ή έπαρχία Σύρου μέ πυκνότητα 108,74 κάτ. άνα τ. χλμ.

Τά πολεοδομικά συγκροτήματα ώς και αί μεγάλοι πόλεις επιφέρουν σοβαράς αλλοιώσεις είς την χαρτογραφικήν άπεικόνισιν της κατ' έπαρχίαν πυκνότητος του πληθυσμού. Ούτως αί έπαρχίαι των μεγάλων πόλεων τοποθετούνται σχεδόν αυτομάτως είς την κορυφήν της κλίμακος, ώς αί έπαρχίαι των πολεοδομικών συγκροτημάτων Άθηνών, Τεμένους (Ήρακλείου) και Θεσσαλονίκης, έχουν αι πυκνότητας 5.935,14, 510,46 και 403,71 κατοίκων άνα τ. χλμ. άντιστοιχώς, μολονότι ή έκτασις αυτών είναι μικρά (επιφάνεια Περιφ. Πρωτευούσης 428,* Τεμένους 184 και Θεσσαλονίκης 1.662 τ. χλμ.), έν συγκρίσει πρός τάς μεγαλυτέρας έπαρχίαις αί όποίαι εύρίσκονται είς την βάση της κλίμακος άπό πλευρής πυκνότητος έποικισμού: αί άναφερθείσαι άνωτέρω έπαρχίαι Γρεβενών και Εβρουτανίας.¹

Ο χάρτης της κατ' έπαρχίαν πυκνότητος του πληθυσμού προσλαμβάνει νέον ένδιαφέρον και δίδει άκριβεστέραν εικόνα της κατανομής του πληθυσμού είς τον χώρον, έν άν εξουδετερωθούν αι ώς άνω αλλοιώσεις τάς όποίας επιφέρουν οι πληθυσμοί των μεγάλων πόλεων και των πολεοδομικών συγκροτημάτων, επί του συνόλου. Πρός τοούτο κατεστρώσαμεν και έτερον χάρτην πυκνότητος άφορήτως είς τον άγροτικόν πληθυσμόν² της Έλλάδος. Ο χάρτης της πυκνότητος του άγροτικού πληθυσμού μεθοδολογικώς καθιρτίσθη διά της άφαιρέσεως έκ του συνολικού πληθυσμού του άστικού πληθυσμού, δηλαδή του πληθυσμού των πόλεων άνω των 10.000 κατοίκων και έκ της συνολικής επιφανείας, της επιφανείας την όποιαν καταλαμβάνουν αι πόλεις αυταί.³

Είς τον δεύτερον χάρτην αι πυκνότητες του άγροτικού πληθυσμού κλιμακώνονται μεταξυ της άνωτάτης τιμής των 102,63 κατοίκων άνα τετραγωνικόν χιλίομετρον και της κατωτάτης των 4,94 κάτ. άνα τ.χλμ., ή δέ μέση πυκνότης του άγροτικού πληθυσμού, συμφώνως πρός τά δεδομένα της τελευταίας άπογραφής 1971, είναι 31,9 κάτοικοι άνα τετραγωνικόν χιλίομετρον.⁴

* Βάσις της έμβοδομετρήσεως του 1963 άναθεωρηθείσης τό 1971.

1. Βλέπε τάς παρατηρήσεις του καθηγητού Β. Kaysers επί της πυκνότητος του πληθυσμού της Έλλάδος είς *Οικονομικόν και Κοινωνικόν Άτλαντα*, Άθήναι, 1964, ώς και είς *Géographie humaine de la Grèce*, του ίδιου, ένθ' άν., σ. 13-16.

2. Υπό την ευρείαν και πραγματική έννοιαν αυτού, ήτοι άγροτικός και ήμιστικός.

3. Αί πόλεις δέν εξετάζονται ένταυθα έν σχέσει πρός τά οικητικά όριά των, άλλ' έν σχέσει πρός την πραγματικότητα του πολεοδομικού των συγκροτημάτων. Βλέπε Β. Kaysers, *Géographie humaine de la Grèce*, ένθ' άν., σ. 16, και *Οικονομικός και Κοινωνικός Άτλας της Έλλάδος*.

4. Κατά τό 1961 ή μέση πυκνότης του άγροτικού πληθυσμού ήτο 37,58 κάτ. άνα τ. χλμ.

Ἔς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ χάρτου αἱ πολὺ μεγάλαί καὶ σημαντικαὶ πληθυσματικαὶ συγκεντρώσεις εἶναι ἐλάχιστα. Ἐπὶ συνόλου 146 ἐπαρχιῶν, ἐξαιρουμένων τῶν αὐτοδιοικητῶν Ἁγίου Ὁρους καὶ τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος, μόνον 14 ἐπαρχίαι εὐρίσκονται εἰς ὑψηλὴν θέσιν τῆς κλίμακος, ἀποτελοῦσα τὴν κορυφαίαν ὁμάδα. Αἱ ἐπαρχίαι αὗται, ἂν καὶ δὲν καταλαμβάνουν εἰμὴ τὸ 5,5% τῆς ἐπιφανείας τῆς χώρας, ἐν τούτοις συγκεντρῶνουν τὸ 17,34% τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς.

Τὸ πλεόν πυκνοκατοκημένον τμήμα τῆς ἀγροτικῆς Ἑλλάδος εἶναι αἱ Ἴονιοι Νῆσοι: Αἱ ἐπαρχίαι Κερκύρας, Λευκάδος, Παξῶν καὶ Ζακύνθου εὐρίσκονται ἐπὶ κεφαλῆς τῆς κλίμακος τῶν πυκνοτήτων, περιλαμβάνονται μεταξὺ τῶν πέντε πρώτων. Αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγείου Πελάγους, ἐκτὸς τῶν νήσων Λέσβου (ἐπαρχία Πλωμαρίου καὶ Μυτιλήνης), Σάμου, Κῶ, αἱ ὁποῖαι συγκεντρῶνουν ἀξιόλογον ἀγροτικὸν πληθυσμὸν, εἶναι ἀραιῶς κατοκμημέναι καὶ ἐγκαταλείπονται. Τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ὑπαίθρου ἀντιμετωπίζει καὶ ἡ Κρήτη. Τὸ κεντρικὸν καὶ βορειοδυτικὸν τμήμα αὐτῆς ἀποψιλοῦται συνεχῶς, ἐνῶ τὸ νοτιοδυτικὸν τῆς τμήμα εἶναι κενόν. Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο εὐρίσκεται καὶ ἡ ἐπαρχία Σφακιῶν, ἡ ὁποία, ὡς ἐλέχθη, εἶναι ἡ πλεόν ἀραιοκατοκμημένη, σχεδὸν ἀκατοικητος, ἐπαρχία τῆς Ἑλλάδος (4,94 κάτ. ἀνά τ.χ.μ.). Περὶ τὸ κεντρικὸν τμήμα τῆς νήσου δημιουργοῦνται ὠρισμένοι πυρηνῶς πυκνότερον πληθυσμῶν, συχνάκις πυκνοτάτου: Αἱ ἐπαρχίαι Τεμένους καὶ Πεδιάδος περιλαμβάνονται μεταξὺ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς κορυφαίας ὁμάδος, μάλιστα δὲ ἡ ἐπαρχία Τεμένους εὐρίσκεται εἰς λίαν ὑψηλὴν θέσιν τῆς κλίμακος τῶν πυκνοτήτων.

Εἰς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὸν ἡπειρωτικὸν ἀγροτικὸν ἄγρον, οὗτος παρουσιάζεται ἀραιῶς ἢ καὶ λίαν ἀραιῶς κατοκμημένος, ἰδίως ἀπὸ βορειοδυτικὰ πρὸς νότον, ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας Φλωρίνης μέχρι τῆς ἐπαρχίας Κυθήρων. Ἡ Μακεδονία, πλὴν τῆς Κεντρικῆς εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχει μὴ ἀξιόλογος πληθυσματικὴ ἐστία (ἐπαρχία Θεσσαλονίκης καὶ Γιαννιτσῶν, αἱ ὁποῖαι περιλαμβάνονται εἰς τὴν κορυφαίαν ὁμάδα τῆς κλίμακος τῶν πυκνοτήτων, Ναούσης καὶ Ἡμαθίας), εἶναι ἀραιοκατοκμημένη. Ἡ ὄρεινὴ Δυτικὴ Μακεδονία εἶναι κενή, ἐνῶ ἡ εὐφορωτέρα Ἀνατολική, πλὴν τῆς ἐπαρχίας Δράμας ἢ ὁποῖα παρουσιάζεται ἐγκαταλείψιμην, ἔχει ἀξίαν λόγον πληθυσμιακῶς συγκεντρώσεις. Δέον ὅμως νὰ τονισθῇ ὅτι γενικῶς, τόσο εἰς τὴν ὄρεινὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν πεδινὴν Μακεδονίαν δὲν ὑπάρχουν πυκνοκατοκμημένα ἀγροτικὰ κέντρα (ἐκτὸς βεβαίως τῶν ἀναφερθέντων Θεσσαλονίκης καὶ Γιαννιτσῶν τὰ ὁποῖα ἔχουν πυκνότητος διπλάσιας τῆς μέσης: 65,37 καὶ 63,97, ἀντιστοίχως). Ἡ περιοχὴ τῆς Θράκης εἶναι ἐπίσης ἀραιοκατοκμημένη. Αἱ πυκνότητες εἶναι μέσαι ἢ λίαν χαμηλαί.

Ἡ Ἠπειρος, ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Στερεὰ Ἑλλάς καὶ Εὐβοία ἀποτελοῦν εὐρεῖαν ἐξησθενημένην ἢ καὶ

κενὴν ζώνην. Ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς χερσονήσου τῆς ὁποίας ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς ἔχει πυκνότητα διπλάσιαν τῆς μέσης (εἰς τοῦτο ἐπιδροῦν αἱ πλούσιαι πεδιάδες τῆς καὶ ἡ παρουσία τῆς Πρωτευούσης) καὶ τινῶν ἄλλων κέντρων μὲ σχετικῶς πυκνὸν πληθυσμὸν (ἐπαρχία Θυάμιδος εἰς τὴν Ἠπειρον, Μεσολογγίου, Καρδίτσης, Βόρειος Εὐβοίας), ὅλαι αἱ ἐπαρχίαι τῶν ἐν λόγῳ περιοχῶν εἶναι ἀραιῶς ἢ καὶ λίαν ἀραιῶς κατοκμημέναι. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ὄχι μόνον αἱ ὄρειναι, ἀλλὰ καὶ αἱ πεδιναὶ ζῶναι δὲν συγκρατοῦν πλεόν τὸν πληθυσμὸν τῶν: ἀπὸ τὴν εὐφορωτάτην πεδιάδα τῆς Ἄρτης μέχρι τῶν πλουσιῶν προσχωσιγενῶν θεσσαλικῶν πεδιάδων.

Πρὸς νότον ὑπάρχει νέον κενόν. Εἰς τὴν Πελοπόννησον μόνον τὸ ἐξωτερικὸν πεδινὸν περιβλήμα ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας Πυλίας μέχρι τῆς ἐπαρχίας Ναυπλίας ἔχει πυκνὸν πληθυσμὸν (ἐκτὸς τῆς ἐπαρχίας Πατρῶν, ἡ ὁποία ὕφισταμένη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος Πατρῶν ἔχει ἀρχίαι κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν νὰ ἐρημοῦται), ἀντιθέτως ὁ ἐσωτερικὸς ὄρεινός τῆς χώρας εἶναι λίαν ἀραιοκατοκμημένος, σχεδὸν κενός: ἀπὸ τῶν ὄρων τῶν Καλαβρύτων καὶ τῶν ὑψιπέδων τῆς Ἀρκαδίας μέχρι τοῦ Ταυῖντόου καὶ τοῦ Πάρνακος.

Οἱ χάρται τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ μελέτη αὐτῶν ἐπέτρεψαν τὴν κατὰ πλεόν γεωγραφικὸν τρόπον ἐξέτασιν τῆς κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὸν ἄγρον. Ἡ μελέτη τῆς κατ' ἐπαρχίαν πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ ἐπεβεβαίωσε τὰς εἰς τὰς πρώτας σελίδας τοῦ παρόντος παρατηρήσεις μας, ὅτι δηλαδὴ τὸ δημογραφικὸν πρόβλημα παρουσιάζεται γενικεμένον, καὶ ὅτι ἔχουν προσβληθῆ ὅσον αἱ παραδοσιακαὶ ζῶναι ἀγροτικῆς ἐξόδου, ὅσον καὶ αἱ πεδινὰ περιοχὰ τῆς χώρας. Ἡ ἀγροτικὴ Ἑλλάς ἐγκαταλείπεται. Ἡ Ἀθῆνα παρουσιάζει μεγάλην πληθυσμιακὴν συγκέντρωσιν. Ὡς εἶδομεν, ἡ διαφορὰ πυκνότητος ἐποικισμοῦ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ ἐπαρχίας εἶναι τεραστία. Τεραστία εἶναι ἡ διαφορὰ καὶ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ τῶν ὑπολοίπων ἀστικῶν κέντρων τῆς χώρας, ὡς καταδεικνύει ἡ κατωτέρω ἐξέτασις τῆς κατανομῆς τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ὁποία ὁλοκληρῶναι καὶ τὴν ὄλην μελέτην τῆς κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὸν ἄγρον.

γ) Κατανομὴ τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ

Ἔς ἤδη ἐλέχθη,¹ ἡ Ἐθνικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος χαρακτηρίζει ὡς ἀστικὸν πληθυσμὸν τὸν διαμείνοντα εἰς οἰκισμοὺς 10.000 κατοικῶν καὶ ἀνω. Ὡς παρατηρεῖ καὶ πάλιν ὁ καθηγητὴς Β. Kayser, «τὸ ὄριον τῶν 10.000 κατοικῶν εἶναι ἀθάβητον, μὴ δικαιολογούμενον ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ ἐπιπέδου. Ἐν τούτοις πέραν τοῦ ὅτι εἶναι πρόσ-

1. Βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σελίδς 87.

φορον επί του πρακτικού επιπέδου, καθιστά δυνατή την προσήκουσαν άνάλυσιν της πραγματικότητας του γεωγραφικού ίστου της Ελλάδος». ¹

Κατά την απογραφήν του 1971 ο αστικός πληθυσμός ανήλθεν εις 4.667.489 άτομα, καλύπτει δέ τὰ 53,2% του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Έξαιρουμένου του πολεοδομικού συγκροτήματος τών Αθηνών, η αστικοποίησις ² εις την αγροτικήν Ελλάδα καλύπτει τὸ 34,1%.

Έχοντες ήδη ομιλήσει περί της κατανομῆς του αστικού πληθυσμού κατά γεωγραφικόν διαμέρισμα (βλέπε ἄνωτέρω σελίδες 87-88), θὰ ἐξετάσωμεν ἐν συνεχείᾳ τὴν κατανομήν του ὑπὸ μελέτην πληθυσμὸν μεταξὺ τῶν ἐπὶ μέρους αστικῶν κέντρων. Ὁ αστικός πληθυσμὸς κατανέμεται ἀνίσως μεταξὺ 56 αστικῶν κέντρων, ὡς διαπιστοῦται τὸσον ἐκ τοῦ κατωτέρω παρατιθεμένου πίνακος, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ χάρτου ἄρ. 3 δεικνύοντος τὴν κατανομήν τῶν ὡς ἄνω κέντρων εις τὸν ἑλληνικὸν χῶρον.

ΠΙΝΑΞ 5: Ἡ αστικοποίησις ἐν Ἑλλάδι (1971)

Συνολικός πληθυσμός: 8.768.641
 Ἀστικός πληθυσμός: 4.667.489
 Ποσοστὸν αστικοποίησις: 53,2%
 Ποσοστὸν αστικοποίησις ἄνευ τῆς Πρωτεύουσας: 34,1%

Κατηγορία	Ἀριθμὸς πόλεων	Συνολικός πληθυσμὸς	% τοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ
10 - 20.000	22	326.895	7,00
20 - 30.000	12	281.548	6,03
30 - 40.000	10	331.702	7,11
40 - 50.000	5	210.304	4,50
50 - 100.000	4	298.592	6,40
100 - 500.000	1	120.847	2,59
* Ἀνω τῶν 500.000	2	3.097.601	66,37
Σύνολον	56	4.667.489	100,00

Πηγή: ΕΣΥΕ.

1. Βλέπε Β. Kayser, *Géographie humaine de la Grèce*, ἐνθ' ἄν., σ. 23.

2. Ἡ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία μελετᾷ τὸν βαθμὸν τῆς αστικοποίησις διὰ τῆς ποσοτικῆς σχέσεως τοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὸν συνολικὸν πληθυσμὸν, λαμβάνεται δηλαδὴ ἡ αστικοποίησις ὑπὸ δημογραφικῆν, στενήν έννοιαν. Εἶναι δὲ ἀστικοποίησις ὁπὸ στενήν έννοιαν (au sens strict) ἡ διαδικασία τῆς αὐξήσεως τῶν πόλεων καὶ ἡ συγκέντρωσις τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὰς πόλεις». Ὑπὸ τὴν ἄνωτέρω ἄποψιν καὶ λαμβανόμενον ὑπ' ὄψιν τῶν δεδομένων τῆς απογραφῆς 1971, δυνάμεθα νὰ ομιλήσωμεν περὶ αστικοποίησις τῆς ἑλληνικῆς ὑπαίθρου. Ἐὰν ὅμως ληφθῶν ὑπ' ὄψιν κοινωνικοοικονομικά δεδομένα, ἡ τερματῖα διαφορὰ μεταξὺ πόλεως-υπαίθρου καὶ μάλιστα τῆς ὑδροκεφαλῶν Ἀθήνας, δὲν δυνάμεθα νὰ ομιλήσωμεν ἡ αστικοποίησιν τῶν ἐπαρχιῶν μας, διότι θὰ εἴπομεν μετὰ τοῦ Γάλλου ἀνθρωπογεωγράφου καηνήθου (καὶ καθηγητοῦ μας εἰς Στρασβούργον) κ. Ε. Juillard, δι' «ἡ ὑπαίθρος αστικοποιεῖται δὲν σημαίνει ὅτι μεταβάλλεται αὕτη εἰς προάστιον, ἀλλὰ δι' ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν ὑπομονήν της, δι' συμμετέχει εἰς τὰ ἴδια πλεονεκτήματα (avantages) συλλογικῶν ἐξοπλισμῶν (κοινωνικοοικονομικῶν), κινητικότητος καὶ δυνατοτήτος κοινωνικῆς ἀνυψώσεως, ὅπως εἰς τὰς πόλεις». Περὶ τῶν ἄνωτέρω, βλέπε Μ.Δ. Θεοφιλοῦ, «Τὰ χωρία μας, ἰδίως τὰ ὄρεινα, εἶναι ἄποικιες καταθικῶν», κλπ., ἐνθ' ἄν., ὑποσημ. 11 καὶ τὴν αὐτὴν βιβλιογραφίαν.

Ἐκ τοῦ Πίνακος 5 διαπιστοῦται τὸ χαρακτηριστικὸν φαινόμενον τῆς συγκεντρώσεως τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τρία μόνον πολεοδομικά συγκροτήματα ἄνω τῶν 100.000 κατοίκων (Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκης καὶ Πάτρων) καλύπτοντα τὸ 68,96% τοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ. Εἰς τὸ μέγα τοῦτο ποσοστὸν ἡ Θεσσαλονίκη καὶ αἱ Πάτραι ἐλάχιστα συμβάλλουν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω· κατὰ συνέπειαν, ἡ ὑπερβολικὴ πληθυσμιακὴ συγκέντρωσις σημειοῦται εἰς ἐν μόνον πολεοδομικὸν συγκροτήμα, αὐτὸ τῶν Ἀθηνῶν. Πράγματι, τὸ ἀθηναϊκὸν πολεοδομικὸν συγκροτήμα (2.540.241 κάτ.) καλύπτει πλεόν του ἡμίσεος (54,42%) τοῦ συνολικοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ καὶ πλεόν του ἐνὸς τετάρτου (28,9%), ὡς εἶδομεν, τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος. Οὕτω, τὸ πολεοδομικὸν συγκροτήμα Ἀθηνῶν διαταράσσει τὴν δημογραφικὴν δομήν τῆς χώρας, θὰ ἐλέγχομεν δὲ ὅτι ἀποτελεῖ τὴν Κίρκην τῆς ἑλληνικῆς ὑπαίθρου.

Ἡ Θεσσαλονίκη, δευτέρα πόλις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τάξιν μεγέθους (557.360 κάτ.), περιλαμβάνει τὸ 11,95% τοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας καὶ τὸ 29,4% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας.

Αἱ Πάτραι, μὲ πληθυσμὸν 120.847 κατοίκων, περιλαμβάνονται μεταξὺ τῶν μεγαλυτέρων πόλεων τῆς Ἑλλάδος, κατέχουσαι τὴν τρίτην ὅσιν, ἀλλ' ἐμφανίζονται ἀσήμαντοι ἔναντι τῶν δύο πρώτων πόλεων τῆς χώρας. Καλύπτουν τὸ 12,2% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήσου καὶ τὸ 2,59% τοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας.

Αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις εἶναι παράκτιοι ἢ κείνται περιφερειακῶς (περίπτωσης Πελοποννήσου), τοῦτο δὲ δέον νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν Φυσικὴν Γεωγραφίαν τῆς χώρας. Ἐκ τῶν περιφερειακῶν πρωτευουσῶν, μόνον τὰ Ἰωάννινα καὶ ἡ Λάρισα κείνται ἐπὶ τῆς ἐνδοχώρας.

Ἐκτὸς τῆς Θεσσαλονίκης, αἱ ἐπαρχιακαὶ πόλεις, παραβαλλόμεναι πρὸς τὸ ἀθηναϊκὸν πολεοδομικὸν συγκροτήμα, παρουσιάζονται ἀσήμαντοι, ὡς δὲ διαπιστοῦνται καὶ ἐκ τοῦ Πίνακος 5, ἐκάστη τούτων, ἰδιαίτερος ἐξεταζομένη, ἐλάχιστα συμβάλλει εἰς τὴν δημογραφικὴν δομήν τῆς χώρας. Ὡς ἐκ τούτου, ἐκτὸς τοῦ πληθυσμοῦ Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, ὁ ὑπόλοιπος αστικός πληθυσμὸς εἶναι διεσπαρμένος εἰς πολλὰς μικρὰς καὶ ἔς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀσήμαντας πόλεις.

Αἱ πόλεις τῶν 50 ἕως 100.000 κατοίκων εἶναι ἐλάχισται. Τέσσαρες (4) πόλεις τῆς κατηγορίας αὐτῆς, Ἡράκλειον (84.710 κάτ.), Βόλος (88.096 κάτ.), Λάρισα (72.760 κάτ.), Χανιά (53.026 κάτ.), καλύπτουν τὸ 6,40% τοῦ συνολικοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ, τὸ βάρος δὲ ἐκάστης τούτων εἰς τὴν δημογραφικὴν πλάστιγγα εἶναι ἀσήμαντον: Ἡράκλειον (1,81%), Βόλος (1,93%), Λάρισα (1,53%), Χανιά (1,13%) τοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ.

Εἴκοσι ἐπτὰ (27) αστικά κέντρα τῆς τάξεως τῶν 20 ἕως 50.000 κατοίκων καλύπτουν τὸ 17,64% τοῦ

συνόλου τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ. Ἀναλυτικότερον, πέντε ἐκ τῶν πόλεων μεγέθους 40 ἕως 50.000 κατοίκων καλύπτουν τὸ 4,50% τοῦ συνολικοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ. Αὗται εἶναι: ἡ Καβάλα (46.887 κάτ.), τὸ Ἄγρινιον (41.794 κάτ.), αἱ Σέρραι (41.091 κάτ.), ἡ Καλαμάτα (40.402 κάτ.) καὶ τὰ Ἰωάννινα (40.130 κάτ.). Ἐν συνεχείᾳ, δέκα ἐκ τῶν πόλεων τῆς τάξεως τῶν 30 ἕως 40.000 κατοίκων καλύπτουν τὸ 7,11% τοῦ συνολικοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ. Αἱ σημαντικώτεροι τούτων, ἀπὸ πλευρᾶς μεγέθους, εἶναι τὰ Τρίκαλα (38.740 κάτ.), ἡ Λαμία (38.297 κάτ.) καὶ ἡ Χαλκίς (36.300 κάτ.). Εἰς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν πόλεων μεγέθους 20 ἕως 30.000 κατοίκων, ἐνταῦθα κατατάσσονται 12 πόλεις, αἱ ὁποῖαι καλύπτουν τὸ 6,03% τῶν κατοίκων τοῦ συνόλου τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ πλειονότης τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος (22) εἶναι μικρᾶς, περιλαμβάνουσα 10 ἕως 20.000 κατοίκων. Τὰ εἴκοσι ὀcho μικρὰ ἀστικά κέντρα τῆς καλύπτουν τὸ 7% τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς.

Διὰ τῆς συντόμου αὐτῆς ἀναλύσεως τοῦ πίνακος ἐπεχειρήθη νὰ δοθῇ ἡ γενικὴ εἰκὼν τῆς ἀστικοποιήσεως ἐν Ἑλλάδι, ἡ ὁποία ὀλοκληροῦται διὰ τῆς μελέτης τῶν ἐξελίξεων καὶ μεταβολῶν τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, εἰς τὴν ἀκολουθοῦσαν τρίτην παράγραφον τοῦ παρόντος ἀρθροῦ.

Μὲ βᾶσιν τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1971, αἱ πόλεις τῆς Ἑλλάδος κατανέμονται ὡς ἀκολουθῶς κατὰ βαθμὸν πυκνότητος ἐποικισμοῦ (βλέπε Πίνακα 6).

3. ἡ ἐξέλιξις τοῦ πληθυσμοῦ

α) Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ

Κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν δύο τελευταίων ἀπογραφῶν διάστημα (1961-71) ἐπραγματοποιήθησαν βθεταὶ μεταβολαὶ καὶ πληθυσμικαὶ ἀνακατατάξεις εἰς τὸν ἑλληνικὸν ἀγροτικὸν ἠώρον, αἱ ὁποῖαι λαμβάνουν τὸν χαρακτῆρα δημογραφικῶν ἀναστατώσεων.

Συμφώνως πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς τελευταίας ἀπογραφῆς τοῦ 1971, ἡ ἐξέλιξις τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ κατὰ περιοχὰς κατανομὴ αὐτῆς κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971 ἔχει ὡς ἐμφαίνεται εἰς τὸν Πίνακα 7, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν δεκαετίαν 1951-1961.

Διὰ τὸν Πίνακος 7 ἀποκαλύπτεται ἀμέσως τὸ καταπληκτικὸν φαινόμενον τῆς πληθυσμικῆς διογκώσεως τῆς πρωτευούσης καὶ τῆς ἐρημώσεως τῆς ὑπαίθρου.

Κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971, ἐκ τῶν δέκα γεωγραφικῶν διαμερισμάτων τῆς χώρας μόνον δύο βλέπουν τὸν πληθυσμὸν τὸν νὰ ἀξάνη, ἡ Περιφέρεια Πρωτευούσης καὶ ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, κατὰ 37,1% καὶ 2,2% ἀντιστοίχως, ἐνδὲ τὰ ὑπόλοιπα ἐκκεοῦνται: εἰς τὸν βορειοελλαδικὸν ἠώρον (Ἠπειρον, Μακεδονίαν καὶ Θράκην) ὁ πληθυσμὸς ἠλαττώθη εἰς μὲν τὴν Ἠπειρον κατὰ 12%, εἰς δὲ τὴν Μακεδονίαν

ΠΙΝΑΞ 6: Κατανομὴ πόλεων κατὰ βαθμὸν πυκνότητος ἐποικισμοῦ, 1971¹

Πόλεις χαμηλῆς πυκνότητος ἐποικισμοῦ (5.000 ἄτομα καὶ ἄνω ἀνὰ τ. χλμ.)	Πόλεις μέσης πυκνότητος ἐποικισμοῦ (2.000 - 5.000 ἄτομα ἀνὰ τ. χλμ.)	Πόλεις χαμηλῆς πυκνότητος ἐποικισμοῦ (κάτω τῶν 2.000 ἄτομων ἀνὰ τ. χλμ.)
1. Ἀθῆναι	1. Χανιά	1. Λάρισα
2. Θεσσαλονίκη	2. Ἄγρινιον	2. Χίος
3. Πάτραι	3. Σέρραι	3. Ἀλεξανδρούπολις
4. Βόλος	4. Κομοτηνὴ	4. Μέγαρο
5. Ἡράκλειον	5. Κέρκυρα	5. Ἐλευσίς
6. Καβάλα	6. Κατερίνη	6. Σαλαμίς
7. Καλαμάτα	7. Βέροια	7. Πτολεμαῖς
8. Ἰωάννινα	8. Ἀχαρναί	8. Ἐρμούπολις
9. Τρίκαλα	9. Καρδίτσα	9. Κιλκίς
10. Λαμία	10. Γιαννιτσά	10. Ὀρεστιάς
11. Χαλκίς	11. Κόρινθος	11. Μεσολόγγιον
12. Ρόδος	12. Ἰβργος	12. Ἄνω Λιότσια
13. Δράμα	13. Ἄρτα	
14. Ξάνθη	14. Τρίπολις	
15. Μυτιλήνη	15. Ἄργος	
16. Κοζάνη	16. Λεβάνεια	
17. Αἴγιον	17. Καστοριά	
18. Νάουσα	18. Θήβαι	
19. Ρέθυμον	19. Πρέβεζα	
20. Ἐδεσσα	20. Ἀσπρόπυργος	
21. Ἀμαλιάς		
22. Σπάρτη		
23. Φλώρινα		
24. Τίρναβος		

1. Αἱ πόλεις ἐντὸς ἐκάστης κατηγορίας πυκνότητος ἐποικισμοῦ ἐταξινομήθησαν κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ πληθυσμοῦ τῶν. Βλέπε: Μ. Παπαδάκη, Οἰκονομικαὶ καὶ δημογραφικαὶ ἀπόψεις τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς τοῦ οἰκιστικοῦ δικτύου τῆς Ἑλλάδος, ἀνακοίνωσις εἰς τὸ ὄμο τοῦ ΕΜΠ (Ἔδρα Πολιοδομίας) ὀργανωθέν Σειμνᾶριον ἐξειδικεύσεως εἰς τὴν Πολιοδομίαν καὶ Χωροταξίαν, Ἀθῆναι, 1974 (πολυγραφημὸν φυλλάδιον).

ΠΙΝΑΞ 7: Ἐξέλιξις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, κατὰ γεωγραφικὸν διαμερίσμα Ἀπογραφαὶ 1951, 1961, 1971

Γεωγραφικὸν διαμερίσμα	Αὔξησις εἰς ἀπολότους ἀριθμοὺς		Αὔξησις %	
	1951-1961	1961-1971	1951-1961	1961-1971
1. Περιφέρεια Πρωτευούσης	474.123	+ 687.532	+ 34,4	+ 37,1
2. Λοιπὴ Στερεὰ Ἑλλάς καὶ Εὐβοία	+ 62.516	+ 21.128	+ 6,9	+ 2,2
3. Πελοπόννησος	— 109.478	— 2,9	— 10,0	
4. Ἰόνιοι Νῆσοι	— 28.130	— 7,0	— 13,2	
5. Ἠπειρος	— 42.270	+ 6,7	— 12,0	
6. Θεσσαλία	— 30.014	+ 10,5	— 4,4	
7. Μακεδονία	— 5.428	+ 11,2	— 0,3	
8. Θράκη	— 26.973	+ 5,8	— 7,6	
9. Νῆσοι Αἰγαίου	— 59.663	— 9,7	— 12,5	
10. Κρήτη	— 26.616	+ 4,6	— 5,5	
Σύνολον Ἑλλάδος		+ 380.088	+ 9,9	+ 4,5

Πηγή: Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, 1972

και Θράκη κατά 0,3% και 7,6% αντίστοιχως. Είς την Θεσσαλία ο πληθυσμός ήλαττώθη κατά 4,4%, εις την Πελοπόννησον κατά 10%, εις δὲ τὸ νησιωτικὸν τμήμα τῆς χώρας (Ίόνιοι Νῆσοι, Νῆσοι Αἰγαίου και Κρήτη) ήλαττώθη κατά 13,2%, 12,5% και 5,5%, ἀντιστοίχως.

Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ὑπὸ ἀνάλυσιν πίνακος, κατὰ τὴν προηγούμενην δεκαετίαν 1951-1961, μόνον ἡ Πελοπόννησος, αἱ Ίόνιοι Νῆσοι και αἱ Νῆσοι τοῦ Αἰγαίου εἶχον παρουσιάσει μείωσιν, ἡ ὁποία ἐξηκολούθησε καὶ ἐπεταχύνθη κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν. Τὰ ἄλλα γεωγραφικὰ διαμερίσματα εἶχον παρουσιάσει αὐξῆσιν. Ἀλλὰ και ἐκ τῶν δύο διαμερισμάτων τῆς χώρας (Ἀθηνῶν, Στερεᾶς Ἑλλάδος), τῶν ὁποίων ὁ πληθυσμὸς ἐξηκολούθησε νὰ παρουσιάξῃ αὐξῆσιν, μόνον εἰς τὴν Περιφέρειαν Πρωτευούσης ἐπεταχύνθη αὕτη (37,1% κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-71 ἐναντι 34,4% τῆς δεκαετίας 1951 και 1961). Εἰς τὴν Στερεάν Ἑλλάδα ἡ αὐξῆσις ἐμειώθη αἰσθητῶς κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ἐναντι τῆς προηγούμενης (2,2% κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961 και 1971 ἐναντι 6,9% τῆς δεκαετίας 1951-1961).

Ἡ κατὰ νομὸν ἐξέτασις τῆς ἐξελίξεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας εἶναι ἐξ Ἰσου ἐνδιαφέρουσα, ὅσον και ἡ ἐξέτασις τούτου κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα, ἀλλὰ και πλέον ἀποκαλυπτική. Ἐπὶ 52 νομῶν τῆς Ἑλλάδος, μόνον 8 παρουσίασαν αὐξῆσιν κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-71, ἐνῶ 44 νομοὶ εἶδον τὸν πληθυσμὸν τῶν νὰ μειοῦται (ἐναντι 16 νομῶν μόνον κατὰ τὴν δεκαετίαν 1951-1961). Τὰ ἀντὶ τῶν δεδομένων ἐπιβεβαιώνουν τὰς ἐκ τῶν πρώτων σελίδων τοῦ παρόντος παρατηρήσεις μας, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ὑπαίθρος ἔχει καταρρεῦσει δημογραφικῶς κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν και ὅτι διακυβεύεται τὸ μέλλον οὐχὶ μόνον περιοχῶν τιῶν, ἀλλὰ ὁλοκληροῦ τῆς χώρας. Πράγματι εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὁ νομὸς Δράμας ἀπόλεσε τὸ 24,8% τοῦ πληθυσμοῦ του, ὁ νομὸς Σερρῶν τὸ 18,2%, οἱ νομοὶ Κιλκίς και Φλωρίνης βλέπουν νὰ φύγουν 17,9% και 22,4% τοῦ πληθυσμοῦ των, ἀντιστοίχως. Ὁ νομὸς Γρεβενῶν ἀπόλεσε τὸ 19% τοῦ πληθυσμοῦ του. Εἰς τὴν Ἠπειρον, ἡ Θεσπρωτία βλέπει νὰ τὴν ἐγκαταλείπῃ τὸ 22% τῶν κατοίκων τῆς. Τὴν πληθυσμιακὴν αἰμορραγίαν γνwrίζει εἰς ὑψηλὸν βαθμὸν και ἡ Ἐυρυτανία ἀπὸ τὴν ὁποίαν φεύγει 25,6% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς. Εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἡ Λακωνία χάνει τὸ 19,2% τῶν κατοίκων τῆς, ἡ Μεσσηνία 18,3%, ἡ Ἄρκοδία 17,6%, ἡ Ἠλεία 12,6%. Εἰς τὴν νησιωτικὴν Ἑλλάδα ὁ πληθυσμὸς τῆς Λέσβου μειοῦται κατὰ 18,1%, τῆς Σάμου κατὰ 19,8%.

Πλέον λεπτομερῆ εἰκόνα τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀγροτικού πληθυσμοῦ δίδει ἡ ἐξέτασις τούτου εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἐπαρχίας. Ὁ χάρτης 4 δεικνύει τὴν κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον 1961-1971 ἐξελίξιν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ κατ' ἐπαρχίαν.

Ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς (lato sensu) ηῦξήθη μό-

νον εἰς 7 ἐπαρχίας κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971 (ἐναντι 76 ἐπαρχιῶν κατὰ τὴν δεκαετίαν 1951-1961), ἐλαττωθεὶς εἰς 140. Ὡς δύνανται τις νὰ διαπιστώσῃ ἐκ τοῦ χάρτου, αἱ ἐν ἐξελίξει ἐπαρχίαι εἶναι ἐκεῖναι εἰς τὰς ὁποίας δεσπόζει μία ἐν ἐξελίξει πόλις. «Ἡ γειτνίασις τῶν πόλεων τείνει μᾶλλον εἰς τὸ νὰ εὐνοῖ τὴν αὐξῆσιν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἢ τὴν συστολήν», ἔχει παρατηρήσει παλαιότερον ὁ καθηγητῆς Β. Kayser.¹ Ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν αἱ ὁποῖαι ἐσημείωσαν αὐξῆσιν, εἰς μίαν μόνον ὁ ρυθμὸς ἀναπτύξεως υπερβαίνει τὸ 15%: ἐπαρχία Ἀττικῆς παρουσιάξουσα ποσοστὸν δημογραφικῆς αὐξήσεως 17,1% και Τεμένους (Ἡερκλείου), 36,9% και 16,4%, ἀντιστοίχως.

Εἰς τὰς ἐπαρχίας τῶν ὁποίων ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς αὐξάνει ἀπὸ 10 ἕως 15% ἀνήκει μόνον ἡ Λάρισα. Τὸ μικρότερον ποσοστὸν δημογραφικῆς αὐξήσεως παρουσιάζει ἡ ἐπαρχία Λεβαδείας (0,2%).

Ἀπὸ τὰς ἐν ὀπισθοδρομῆσει ἐπαρχίαις τῆς Ἑλλάδος, τὴν μικροτέραν ἀπόλειαν πληθυσμοῦ παρουσιάζει ἡ ἐπαρχία Λοκρίδος και τὴν μεγαλύτεραν ἡ ἐπαρχία Μεγαρίδος (—99,6%).

Ἡ ἔτι τοῦδε ἐξέτασις τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἀπέδειξεν ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ὑπαίθρος δὲν δύναται πλέον νὰ συγκρατήσῃ τὸν πληθυσμὸν τῆς. Πρέπει νὰ τονισθῇ, διὰ νὰ καταδειχθῇ καλύτερον ἢ ἰδιομορφία τοῦ φαινομένου ἐν Ἑλλάδι, ὅτι δὲν εὐρισκόμεθα πρό γεωργικῆς ἐξόδου (exode agricole), ἀλλὰ πρό ἀγροτικῆς ἐξόδου (exode rural). Ἡ ὑπαίθρος ἐγκαταλείπεται ἀπὸ τὸν γεωργικὸν και τὸν μὴ γεωργικὸν πληθυσμὸν τῆς.

Εἰς τὸν Πίνακα 8 καταφαίνεται ὅτι μόνον εἰς τὴν ἡμισυτικὴν κατηγόριαν τοῦ πληθυσμοῦ ἡ μεταβολὴ εἶναι πολὺ μικρά. Ἡ θέσις τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ἐξεταζομένου εἴτε ὑπὸ τὴν στενήν, ὡς ἄνω, ἔννοιαν, εἴτε ὑπὸ τὴν εὐρῆαν ἔννοιαν αὐτοῦ, εἰς τὸ σύνολον τοῦ πληθυσμοῦ, ἔχει σαφῶς περιορισθῇ: 35,1% ἐναντι 43,8% τοῦ 1961 και 47,5% τοῦ 1951 ὑπὸ τὴν στενήν ἔννοιαν, ἢ 49,5% ἐναντι 56,2% κατὰ τὸ 1961 και 61,5% κατὰ τὸ 1951, ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν ἔννοιαν αὐτοῦ. Εἰς ἀπολύτους ἀριθμοὺς ἡ ἀπογραφή τοῦ 1971 εὐρίσκει ἐγκατεστημένους εἰς τὰς ἀγροτικὰς περιοχὰς 3.081.731 ἄτομα ἢ 4.101.152 ἄτομα, ὑπὸ τὴν lato sensu ἔννοιαν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ (τὸ 1961 οἱ ἀντιστοίχοι ἀριθμοὶ ἦσαν: 3.674.592 και 4.760.448 ἄτομα).

Ἡ ἀνάλυσις τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἀποκαλύπτει ὅτι ὅλαι αἱ περιοχαὶ τῆς Ἑλλάδος γνwrίζουν σήμερον τὴν παρακμὴν και τὴν κρίσιν. Δέον ὅμως νὰ λεχθῇ ὅτι, ὡς ἔχομεν ὑποστηρίξει και ἀλλαχού,² ἡ κρίσις τῆς ὑπαίθρου (ἢ δημογρα-

1. Βλέπε Kayser, ἔνθ' ἄν., σ. 41.

2. Βλ. Μ. Théophilou, «Aspects sociaux du problème démographique dans un village de l'Épire du Nord-Est et en Grèce plus généralement», ἄρθρον ὑπὸ δημοσίευσιν εἰς Ἑπιθεώρησιν Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν.

ΠΙΝΑΞ 8: Κατανομή τοῦ ἀστικοῦ, ἡμιαστικοῦ καὶ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ (πραγματοποιηθεῖσαι μεταβολαί)

Περιοχή	1961			1971		
	Πληθυσμὸς	%		Πληθυσμὸς	%	
	Ἀστικός	Ἡμιαστικός	Ἀγροτικός	Ἀστικός	Ἡμιαστικός	Ἀγροτικός
Κεντρικὴ Ἑλλάς (ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν)	20,6	24,9	54,5	27,0	27,2	45,8
Πελοπόννησος	24,2	12,1	63,7	29,8	12,4	57,8
Ἴονιοι Νῆσοι	14,0	17,3	68,7	17,0	17,4	65,6
Ἠπειρος	18,6	8,0	73,4	23,7	8,2	68,1
Θεσσαλία	27,4	18,5	54,1	35,8	15,8	48,4
Μακεδονία	36,2	17,7	46,1	46,0	15,0	39,0
Θράκη	26,5	13,1	60,4	29,4	12,7	57,9
Νῆσοι Αἰγαίου	24,0	19,5	56,5	24,8	22,0	53,2
Κρήτη	26,8	9,2	64,0	33,6	10,7	55,7
Σύνολον Ἑλλάδος	43,2	13,0	43,8	53,2	11,7	35,1

Πηγή: ΕΣΥΕ, Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, 1972, καὶ B. Kayser, Géographie humaine de la Grèce.

φικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνικοοικονομικὴ τοιαύτη) δὲν εἶναι σύγχρονον φαινόμενον ἀλλ' οὔτε καὶ μεταπολεμικὸν ὡς ἐσφαλμένως, καθ' ἡμᾶς, υποστηρίζεται ὑπὸ τινων. Ὁ πόλεμος (Β' παγκόσμιος καὶ ἐμφύλιος) ὑπῆρξε δι' ὀρισμένας περιοχὰς μας, ἰδίως τὰς θρειακὰς, ἢ «χαριστικὴ βολή», δι' ἄλλας ὑψέησε τὴν κρίσιν καὶ ἐπετάχυνε τὴν παρακμὴν, ἀλλὰ δὲν τὴν προεκάλεσεν. Ἡ κρίσις τῆς ἐλληνικῆς ὑπαίθρου βυθίζει τὰς ρίζας τῆς εἰς ἓν ἀπώτερον παρελθόν, ὡς ἔχουν ἀποδείξει αἱ μέχρι τοῦδε ἐρευναι ἡμῶν in situ.

β) Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ

Ὡς ἤδη ἐλέχθη,¹ ὁ ἀστικός πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν τελευταίαν ἀπογραφὴν ἀνήλθεν εἰς 4.667.489 ἄτομα, παρουσίασε δηλαδὴ κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971 αὔξησιν κατὰ 1.039.384 ἄτομα (ὁ ἀστικός πληθυσμὸς τοῦ 1961 ἦτο 3.628.105 ἄτομα). Εἰς ποσοστὰ ὁ ἀστικός πληθυσμὸς καλύπτει τὸ 53,2% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας, ὡς ἐπίσης εἶδομεν εἰς τοὺς οἰκείους τόπους ἀνωτέρω, ἔναντι 43,3% κατὰ τὸ 1961.

Ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἡ ἀστικοποίησις τοῦ πληθυσμοῦ ἐπεταχύνθη κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν δύο τελευταίων ἀπογραφῶν διάστημα, τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ ἐξελιχθέντος μὲ ρυθμὸν αὐξήσεως ταχύτερον ἐκείνου τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας: μέσος ἐτήσιος ρυθμὸς αὐξήσεως τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ 2,50%.

Ἄλλ' ἡ ἐξέτασις τῆς μεταξὺ τῶν 56 ἀστικῶν κέντρων τῆς χώρας ἐξελίξεως τοῦ πληθυσμοῦ δεῖκνυε ἔντονον διαφοροποίησιν, τὸ γεγονός δὲ τοῦτο ἀντικατοπτρίζει τὴν ἄνισον κατανομὴν τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, περὶ τῆς ὁποίας ἤδη ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. Πράγματι, ἐφ' ὀλοκλήρου τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου

μόνον δύο πόλεις δεσπόζουν: αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Θεσσαλονίκη. Αὗται, ἐξελιχθεῖσαι μὲ μέσον ἐτήσιον ρυθμὸν 3,20% καὶ 3,90% ἀντιστοίχως, ἠξέθησαν κατὰ 37,1% καὶ 46,4%, ἀντιστοίχως, ἐνῶ αἱ λοιπαὶ πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ἐξελιχθεῖσαι μὲ μέσον ρυθμὸν 1,05%, ἠξέθησαν μόνον κατὰ 12,5%. Πλέον σαφὴ εἰκόνα τῆς ἐξελίξεως τῶν πόλεων κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν παρέχει ὁ Πίναξ 9, βάσει τοῦ ὁποίου κατεστρώθη καὶ ὁ χάρτης 5.

Ἡ ἀνάλυσις τοῦ Πίνακος 9 μᾶς ὀδηγεῖ εἰς σημαντικὰ παρατηρήσεις. Εἶναι ἐκπληκτικὸν ὅτι ἐπὶ 56 πόλεων ἄνω τῶν 10.000 κατοίκων, 30 ἠκολούθησαν καθοδικὴν πληθυσμιακὴν πορείαν ἢ ἐλάχιστα ἠξέθησαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1961-1971. Θὰ πρέπει νὰ εἰπώμεν ὅτι αἱ πόλεις αἱ ἐμφανίσασαι μείωσιν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν εἶναι πλείονες τῶν εἰς τὸν πίνακα ἀναφερομένων 15, ἡ Χίος, ἡ Καλαμάτα, ἡ Κατερίνη, κλπ., αἱ ὁποῖαι ἐγνώρισαν μείωσιν καὶ ἐμφανίζονται ὡς βραδέως αὐξανόμεναι.

Τὰ ἀνωτέρω ἐπιβεβαιῶνουν κατὰ τρόπον ἀδιαμφισβήτητον τὴν ἀρχικὴν (βλέπε ἀνωτέρω, σ. 85) παρατήρησιν ἡμῶν ὅτι ἡ γεωκατάλειψις τῆς ὑπαίθρου καὶ ὁ μαρasmus αὐτῆς δὲν πλήττει μόνον τὴν ἀγροτικὴν ἐνδοχώραν ἀλλὰ καὶ τὰς πόλεις, αἱ ὁποῖαι φθίνουν. «Τὸ φαινόμενον τῶν φθινοσῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων», παρατηρεῖ ὁ Γάλλος γεωγράφος Michel Sivignon, «ἐκφράζει κατὰ τὸν καλῶτερον τρόπον τὴν ἐξάρτησιν αὐτῶν ἀπὸ τῆν ἀγροτικὴν περιοχὴν ταν. Ἄναμφιβόλως, ὀρισμέναί τούτων εἶναι πόλεις γεωργικῶν, ὡς ὁ Τίρναρος εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ὅπου 53% τοῦ πληθυσμοῦ ἀπασχολεῖται εἰς τὸν πρωτογενῆ τομέα. Ἐν τούτοις, καὶ αἱ ἄλλαι πόλεις, αἱ ὁποῖαι ἀνεπτύσσονται παραλλήλως πρὸς τὴν αὔξησιν τοῦ γεωργικοῦ πλοῦτου, ὑποφέρουν ἀμέσως ἀπὸ τὴν χρονίαν ἀδυναμίαν τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας».²

2. Βλέπε M. Sivignon, *L' évolution démographique de la Grèce, etc.*, ἐνθ' ἂν.

1. Βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σ. 87-89 καὶ 90-91.

ΠΙΝΑΞ 9: Κατανομή πόλεων¹ κατά ρυθμόν δημογραφικής μεταβολής, 1961-1971

Πόλεις ταχώς αυξανομένου πληθυσμού (Μ.Ε.Ρ.Μ.2%)	Πόλεις μετρίως αυξανομένου πληθυσμού (Μ.Ε.Ρ.Μ.1-2%)	Πόλεις βραδέως αυξανομένου πληθυσμού (Μ.Ε.Ρ.Μ.0-1%)	Πόλεις φθίνοντος πληθυσμού (Μ.Ε.Ρ.Μ. κάτω 0%)
1. 'Αθήνα	1. Πάτραι	1. Βόλος	1. Σέρραι
2. Θεσσαλονίκη	2. 'Ηράκλειον	2. Χανιά	2. Δράμα
3. Λάρισα	3. 'Ιωάννινα	3. Καβάλα	3. Εσθνή
4. 'Αγρίνιον	4. Τρίκαλα	4. Καλαμάτα	4. Μυτιλήνη
5. Χαλκίς	5. Λαμία	5. Κομοτηνή	5. Γιαννιτσά
6. 'Αχαρναί	6. Ρόδος	6. Κέρκυρα	6. Ερμούπολις
7. Κόρινθος	7. Βέροια	7. Κατερίνη	7. Ρέθυμνον
8. Πτολεμαίς	8. 'Αλ/πολις	8. Χίος	8. Έδεσσα
9. Καστοριά	9. Κοζάνη	9. Καρότσια	9. 'Αρμιάς
10. 'Ανω Λίσινα	10. 'Αρτα	10. Αίγιον	10. Σπάρτη
11. 'Ασπρόπυργος	11. 'Αργος	11. Πύργος	11. Κιλκίς
	12. Μέγαρα	12. Τρίπολις	12. 'Ορεστιάς
	13. 'Ελευσίς	13. Σαλαμίς	13. Μεσολόγγιον
	14. Νάουσα	14. Θήβαι	14. Φλώρινα
	15. Λεβάδεια	15. Πρέβεζα	15. Τίρναβος

1. Αί πόλεις έντός έκάστης κατηγορίας δημογραφικής εξέλιξεως εταξινομήθησαν κατά τό μέγεθος του πληθυσμου των. Βλέπε: Μ. Παπαδόκη, Οικονομικά και δημογραφικά άπόψεις τής συγκροτήσεως του οικιστικού δικτύου τής 'Ελλάδος, ένθ' άν., και την αόδοιή πηγή.

Η άνωτέρω παρατήρησις καθιστά άναπόφευκτον τόν παραλληλισμόν τής εξέλιξεως του άγροτικού πληθυσμού προς την εξέλιξιν του αστικού. 'Ορθή δέ είναι ή διαπίστωσις και πάλιν του Μ. Sivignon ότι, εις περιοχάς όπου ή ύπαιθρος έρημοϋται, παρατηρείται μείωσις του αστικού πληθυσμού. Η μελέτη τής εξέλιξεως τών κατά γεωγραφικόν διαμέρισμα αστικών κέντρων έπιβεβαιού τά άνωτέρω.

Όπως, εις την 'Ανατολικήν Μακεδονίαν αί πόλεις Κιλκίς, Σέρραι και Δράμα ύφιστανται τόν άντίκτυπον τής αίμορραγίας ή όποία έπληξε τά χωριά τής περιοχής τών, άλλα και αί λοιπαί πόλεις άπό τής 'Ορεστιάδος μέχρι τής Φλωρίνης έγνώρισαν μείωσιν πληθυσμού, πλήν τής Καβάλας και τής Κομοτηνής ή όποια έμφανίζουν στασιμότητα, ήτοι μικράν αύξισιν κατοίκων, όπερ σημαίνει ότι και αύται εξέλισσονται υπό φθίνοντα ρυθμόν. Εις την 'Ανατολικήν Μακεδονίαν και Θράκην, γενικώς, μόνον ή 'Αλεξανδρούπολις παρουσιάζει κάποιον δυναμισμόν (μέσος ετήσιος ρυθμός αύξήσεως 1,85%). Τό πολεοδομικό συγκρότημα Θεσσαλονίκης δεσπόζει όχι μόνον έπι τής Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας, άλλα έφ' όλοκλήρου του βορειοελλαδικού χώρου. Η αύξησις τής Θεσσαλονίκης (46,4%, ως έλέχθη άνωτέρω), είναι δυνατόν να θεωρηθή εύτυχη, διότι είναι άποτέλεσμα Ισορροπού άναπτύξεως, έχούσης ως έπικέντρον τό διϋλιστήριο πε-

τρελαίου, την χαλυβουργίαν και τό έργοστάσιον λιπασμάτων, τά όποια μόλις πρό έτών έγκατεστάθησαν έκεί.¹ Αί πόλεις Καστοριά και Πτολεμαίς άποτελοϋν δυναμικά αστικά κέντρα, αύξηθείσαι κατά την δεκαετίαν 1961-1971 άνω του 25% (μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής 3,95% και 2,65%, άντιστοιχώς), ένδó αί πόλεις Βέροια, Κοζάνη και Νάουσα παρουσίασαν μετρίαν αύξισιν, ή δέ Κατερίνη μείωσιν πληθυσμού.

Εις την Θεσσαλίαν δύο πόλεις ηξήθησαν άνω του 25%: τά Τρίκαλα, κυριώτερον κέντρον τής Δυτικής Θεσσαλίας, εξέλιχθησαν με μέσον ετήσιον ρυθμόν 1,95%, και ή Λάρισα, ή όποία εξέλιτισσομένη ταχέως (μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής 2,70%) τείνει να γίνη συγχρόνως περιφερειακή πρωτεύουσα τής Θεσσαλίας και συνδετικός κρίκος μεταξύ Θεσσαλονίκης και 'Αθηνών. Έν άντιθέσει προς την Λάρισαν, τό πολεοδομικό συγκρότημα Βόλου παρουσιάζει βραδύν ρυθμόν εξέλιξεως: μέσος ετήσιος ρυθμός αύξήσεως του πληθυσμού 0,85%. Έκ τών λοιπών θεσσαλικών πόλεων, ή μόν Καρδίτσα παρουσιάζει στασιμότητα, ό δέ Τίρναβος μείωσιν πληθυσμού (μέσος ετήσιος ρυθμός αύξήσεως—0,35%).

Εις την 'Ηπειρον, τά 'Ιωάννινα κατά την τελευταίαν δεκαετίαν παρουσίασαν πραγματικήν αύξισιν υπεραλίπυονσαν τήν φυσικήν, παρά την έξαρσιν τής έξωτερικής μεταναστεύσεως έξ 'Ηπειρου κατά την περίοδον αύτην.² 'Αλλά ή Πρέβεζα άκολουθεί καθοδικήν πληθυσμακήν πορείαν.

Εις την Δυτικήν Στεράν 'Ελλάδα, ένδó του 'Αγρίνιον παρουσιάζεται δυναμικόν αστικόν κέντρον (μέσος ετήσιος ρυθμός αύξήσεως 2,30%), τό Μεσολόγγιον, μικρός λιμήν ός και ή Πρέβεζα, του όποιου ή έπικοινωνία μετά τής ένδοχώρας παρουσιάζει δυσχερείας (έπι πλέον δέ άδυνατεί τεχνικώς να έξασφαλίση τάς συναλλαγάς ταύτης), άκολουθεί καθοδικήν πληθυσμακήν πορείαν: μέσος ετήσιος ρυθμός αύξήσεως του πληθυσμού—0,20%.

Εις την Πελοπόννησον 4 πόλεις φθίνουν. Πρόκειται διά τάς πόλεις Σπάρτην, Καλαμάταν, Πύργον, και 'Αμαλιάδα. Η Κόρινθος, ευννηθεσα έκ τής έγκαταστάσεως όρισμένων βιομηχανιών ή όποια άπεμακρύνθησαν έκ τής Πρωτευούσης, λόγω άποκενρώσεως, εξέλισσεται ταχέως (μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής 2,70%), αύξηθείσα άνω του 25%. Αί Πάτραι, τρίτη πόλις τής 'Ελλάδος, ως προελέχθη (βλέπε άνωτέρω σ. 91), καταλαμβάνει τό 41% του αστικού πληθυσμού τής Πελοποννήσου. 'Ως περιφερειακή πρωτεύουσα αί Πάτραι διαδραματίζουν και θά διαδραματίσουν εις τό μέλλον ρόλον τινά, λόγω του λιμένος τών, καταλλήλου γεωγραφικώς διά τάς σχέσεις τής 'Ελλάδος με την Δυτικήν Μεσό-

1. Μ. Sivignon, ένθ' άν.

2. Βλέπε Μ. Παπαδόκη και Γ. Σιάμπου, 'Εξελίξεις και προοπτικά του πληθυσμού τής 'Ελλάδος, 1920-1985, ένθ' άν, σ. 18.

γειον, καλύπτουσι ὅμως μόνον τὸ 2,5% τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας, ἐμφανίζονται ἀσημαντοὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ δύο μεγάλα ἀστικά κέντρα τῆς Ἑλλάδος.

Τρεῖς πόλεις, αἱ ὁποῖαι ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ταχέως ἐξελισσομένων καὶ παρουσίασαν μεγάλην αὐξησιν πληθυσμοῦ κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971, εὐρίσκονται εἰς τὴν Ἀττικὴν, τὴν περιοχὴν μὲ τὸν ὑψηλότερον ἀστικὸν δυναμισμὸν ἐξ ὄλων τῶν περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῶν Ἀθηνῶν, αἱ ὁποῖαι λόγῳ τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν κατέστησαν τὸ πρῶτον ἀστικὸν κέντρον τῶν Βαλκανίων. Πρόκειται διὰ τὰς πόλεις—«μανιτάρια», Ἀχαρνάς, Ἄνω Λίτσια καὶ Ἀσπρόπυργον, αἱ ὁποῖαι ἠξήθησαν κατὰ 116%, 242% καὶ 35%, ἀντιστοίχως. Ἄλλ' αἱ πόλεις αὐταὶ στεροδύνηται αὐτονομήσασθαι, ἡ μεγάλῃ αὐξήσει τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐδαφικὴν ἐπέκτασιν τῶν ἀθηναϊκῶν πρᾶσιόν, καὶ ὁ ρόλος τῶν εἶναι αὐτὸς τῶν πόλεων-δορυφόρων τῆς Ἀθήνας.

Αἱ πόλεις τῶν νήσων δὲν ἀποφεύγουν τὸν μαρμασίον. Τινῶν ἐξ αὐτῶν ὁ μαρμασίος εἶχεν ἀρτίσει κατὰ τὴν προηγουμένην δεκαετίαν 1951-1961. Πρόκειται διὰ τὰς πόλεις τῆς Ἑρμούπολεως, τῆς Χίου, τῆς Μυτιλήνης, τῆς Καλύμνου, τοῦ Ρεθύμνου. Ἐκ τῶν ἄλλων νησιωτικῶν πόλεων ἡ Κέρκυρα, τὰ Χανιά, ἡ Ρόδος, ἀκολουθοῦν καθοδικὴν πληθυσμιακὴν ἐξέλιξιν, τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν Σαλαμίνα τῆς ὁποίας ὁ ἐκτάκτως ταχὺς ρυθμὸς ἀναπτύξεως τῆς δεκαετίας 1951-1961 ἀνεκόπη κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971. Τὸ πολεοδομικὸν συγκρότημα Ἡρακλείου ἐγνώρισε μικρὸν αὐξήσιν (21,0% ἐναντι 20,1% τῆς δεκαετίας 1951-61). Ἡ μόνῃ νησιωτικῇ πόλιν ἡ ὁποία ἠξήθη ἄνω τοῦ 25% εἶναι ἡ Χαλκίς. Ἡ πόλις αὕτη εὐνοηθεῖσα, ὡς καὶ ἡ Κόρινθος, ἐκ τῆς ἐγκαταστάσεως ὀρισμένων βιομηχανιῶν αἱ ὁποῖαι ἀπεμακρύνθησαν ἐκ τῆς Πρωτευούσης, ἐνεκα ἀποκεντρώσεως, διατηρεῖ τὴν «ἀνεξαρτησίαν» τῆς.

Ὡς προκύπτει ἐκ τῆς οὗ ἄνω λαμπομεροῦς ἐξετάσεως τῆς ἐξελιξέως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971, ὑπαίθριος καὶ πόλεις συμπερονοῦνται εἰς τὴν παρακμὴν. Ὡς ἐκ τούτου, δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀληθές ὅτι ἡ ὑπαίθριος ἐρημοῦται πρὸς ὄφελος τῶν πόλεων.

Αἱ πλεῖστα τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων παρουσιάζουν σήμερον σύγχρονον χαρακτῆρα καὶ φαίνονται νὰ ἀποτελοῦν ἐστίας ἐλλείψεως τοῦ περιβάλλοντος ἀγροτικοῦ κόσμου. Ἐὰν ὅμως λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν τὰς ἀνισότητάς ἀναπτύξεως εἰς τὸν ἀγροτικὸν ὄχρον καὶ τὸν ἀνεπαρκῆ κοινωνικοοικονομικὸν ἐξοπλισμὸν, ἀμφιβάλλει διὰ τὴν ποιότητα τῶν ἐστιῶν αὐτῶν ἐλλείψεως.¹ Ἐκ τῆς ἐρευνῆς μας αὐτῆς διαπιστοῦται

ὅτι ἐλάττωται εἶναι αἱ πόλεις διὰ τὰς ὁποίας εἶναι δυνατὸν νὰ ληθῇ ὅτι ἀποτελοῦν δυναμικὰ ἀστικά κέντρα, πόλεις-καταφύγια, τοῦ ἐν ἀποσυνθέσει παραδοσιακοῦ ἀγροτικοῦ στρώματος.

Πολλαὶ ἐπαρχιακαὶ πόλεις, τέκνα ἐνὸς βιαίου ἐποικισμοῦ (δεκαετία 1940-1950) καὶ μιᾶς ἀνοργανώτου ἀστικοποιήσεως (εἰκοσαετία 1951-71), δὲν κατῶρθαν νὰ ἀναπτυχθοῦν, καὶ ἄλλαι μὲν εὐρίσκονται εἰς στασιμότητα, ἄλλαι δὲ φθίνου. Ἄς σημειωθῇ ὅτι κατὰ τὴν δεκαετίαν 1940-1950 ὁ πληθυσμὸς ὀρισμένων ἐπαρχιακῶν πόλεων ἠξήθη πλέον τοῦ 40% (Ἰωάννινα, Κατερίνη, Λαμία, Ἄρτα) ἢ ἀπὸ 25% ἕως 40% (Ἡράκλειον, Λάρισα, Κέρκυρα, Τρίκαλα, Βέροια, Ἀγρίνιον, Καρδίτσα, Κόρινθος, Κοζάνη, κλπ.). Ὄρισμένοι ἀπὸ τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ἐξελιγόμενοι ἀπὸ κομπολόις εἰς μικρὰς ἐπαρχιακὰς πόλεις, φαίνονται νὰ ἀποτελοῦν σήμερον διέξοδον τῶν ἀνισότητων εἰς τὰς συνθήκας ζωῆς μεταξὺ ἀγροτῶν καὶ ἀσθῶν, καὶ πρῶτον σταθμῶν εἰς τὴν δόδον πρὸς τὰς Ἀθήνας. Ἄλλὰ, ὡς ἔχει παρατηρηθῆ, «ἐὰν ἡ πόλις περιορίζεται εἰς τὸ νὰ ὀφίσταται τὴν διέλευσιν τῶν δημογραφικῶν ρευμάτων (πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ πρὸς τὸ ἐξωτερικόν), δὲν ἀσκεῖ πλέον τὸν πρέποντα ρόλον ἐντὸς τοῦ γεωγραφικοῦ ἴστου».²

Ἡ ἔρευνα ἡ ὁποία προηγήθη ἐπιβεβαίωσεν τὴν ἀνωτέρω παρατήρησιν, ἡ ἀδυναμία δὲ τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων νὰ συγκρατήσῃ τὸν πληθυσμὸν αὐτῶν, εἶναι λίαν σαφῆς ἐνδείξις τῆς ἐλλείψεως δυναμικότητος καὶ τῆς λειτουργικῆς ἀνεπαρκείας αὐτῶν.

Εἰς ὁλόκληρον τὸν ἑλληνικὸν ὄχρον δύο μόνον πόλεις δεσπόζουσι: ἡ Θεσσαλονίκη, ὁ πληθυσμὸς τῆς ὁποίας κατὰ τὴν τελευταίαν περιόδον ἠξήθη ραγδαίως, καὶ κατ' ἐξοχὴν αἱ Ἀθῆναι, ἡ Κίρκη τῆς ἑλληνικῆς ἐπαρχίας, ἡ ὁποία ὡς ἔδρα ὄλων τῶν δυναμισμῶν ἔχει ἀποδυναμώσει δομικὰ καὶ κερματίσει δυναμικὰ καὶ λειτουργικὰ τὴν ὑπόλοιπον Ἑλλάδα. Ἡ Περιφέρεια Πρωτευούσης «αὐξήθηκε—κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971—σὲ βαθμὸν ποῦ θὰ ἔκανε κάθε Κυβέρνηση νὰ τρομάξῃ», παρατηρεῖ χαρακτηριστικὰ ὁ συνάδελφος κ. Ἀλέξ. Καραγιάννης.³ Ἡ ὑπέρμετρος αὐξήσις τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, ὀφείλεται εἰς τὴν ἀθρόαν ἐσωτερικὴν μετανάστευσιν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν μεταναστευτικὸν ρεῖμα εἶναι ἐστραμμένον σχεδὸν ἀποκλειστικῶς πρὸς τοὺς δύο αὐτοὺς μεγάλους πόλους ἐλλείψεως, μικρὸν δὲ ποσοστὸν ἀπορροφεῖται ἀπὸ τὰς ὑπολοίπους πρωτευούσας νομῆς ἢ ἀπὸ πόλεις αἰτίως ὑπόσχονται ἐργασίαν.

Αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι εἰς τὸ παρὸν σύντομον ἄρθρον καταστάσεις εἰς ὅτι ἄφορβι εἰς τὴν κατανομήν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν

1. Περὶ τῶν ἀνωτέρω, ὡς καὶ πλείονα τούτων, βλέπε Μ. Θεοφιλοῦ, «Τὰ χωριά μας, ἰδίως τὰ ὄρενά, εἶναι ἄποικιες καταθίκων»; κλπ., ἐνθ' ἄν., παρ. «Τὸ μέλλον τοῦ ἀγροτικοῦ μας κόσμου».

2. Β. Kaysers, ἐνθ' ἄν., σ. 149.

3. Βλέπε Ἄλ. Καραγιάννη, «Πῶς ἡ Ἀθήνα ἀπομυζᾷ μὲ κάθε τρόπο τὴν ὑπόλοιπὴν Ἑλλάδα», εἰς *Οἶκον. Ταχυδρόμο*, ἀριθ. φύλλου 1094, Ἀθήναι, 17 Ἀπριλίου 1975.

μεταξύ των δύο τελευταίων απογραφών περιόδου, προδιαγράφουν δυσμενείς διά τὸ μέλλον τῆς χώρας προοπτικές. Εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ τὸν ὑπερσυγκεντρωτισμὸν τῆς πρωτευούσης τῆς, μὲ ἐγκαταλελειμμένην τὴν ἀγροτικὴν τῆς ἐνδοχώραν καὶ μὲ τὰ ἀνίσχυρα καὶ εὐθραυστα ἐπαρχιακὰ τῆς ἀστικά κέντρα, κάθε προσπάθεια κοινωνικοοικονομικῆς ἀναπτύξεως εἶναι καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν.

Ἐν συμπεράσματι, θὰ ἐρωτήσωμεν μετὰ τοῦ Γάλλου ἀνθρωπογεωγράφου Μ. Siviḡnon: Εἶναι δυνατὸν ἐν Ἑθνος νὰ ἐπιτρέψη εἰς ἑαυτὸ, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀντιδράσεως, νὰ βλέπη νὰ ἀποξηραίνωνται τὰ μέλη του καὶ νὰ μεταβάλλεται εἰς εἶδος κορμοῦ δένδρου ἄνευ κλάδων, ὅταν μάλιστα δὲν διαθέτη οὔτε μεγάλην ἔκτασιν οὔτε ἐπαρκῆ πληθυσμὸν;¹

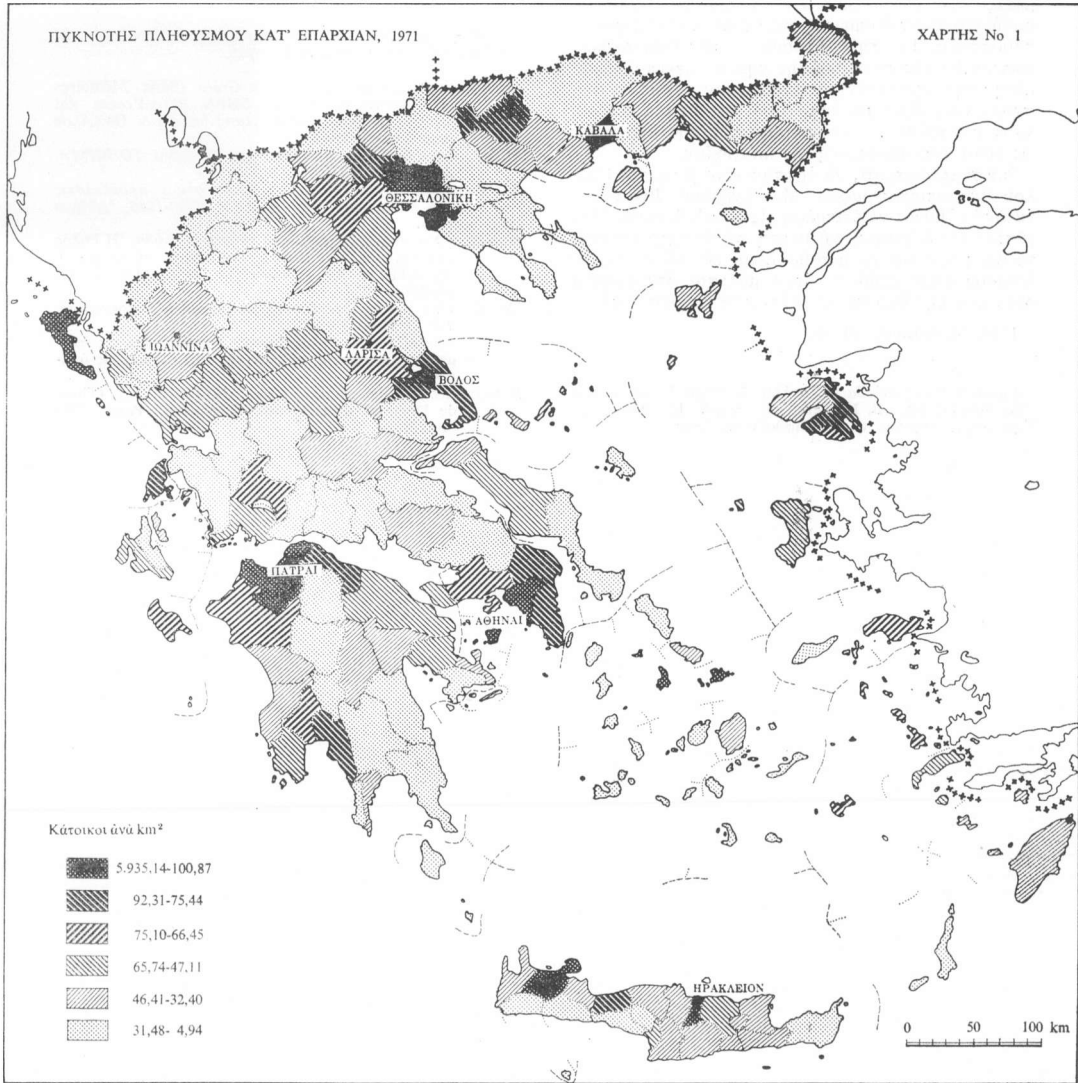
I. Βλ. Μ. Siviḡnon, ἔνθ' ἄν.

Σημείωσις: Εἰς σελίδα 93, στήλη 2, σειρὰ 3, τὸ χωρίον «Ὡς δύναται τις... В. Кайзер», καὶ σειρὰ 12, τὸ «...καὶ Τεμένους... Λάρισα» νὰ μὴ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

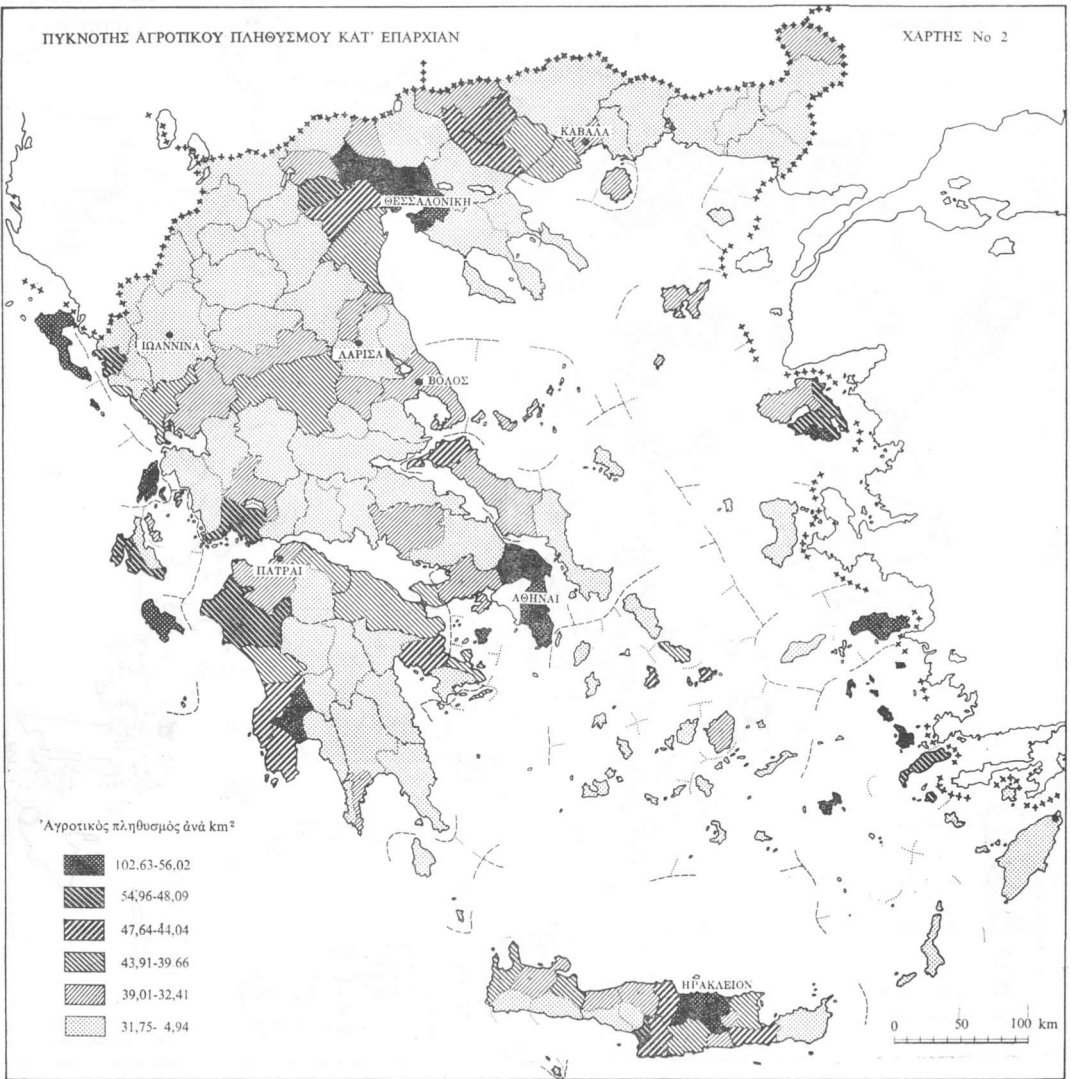
Πλὴν τῆς ἐν τῷ κειμένῳ ἀναφερομένης βιβλιογραφίας ἂς ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ κάτωθι ἔργα:

- G. Burgel: *Recherches Agraires en Grèce* (Série Mémoires et Documents), vol. 13, SNRS, Paris-France καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν, μετάφρασις ὑπὸ Μ.Δ. Θεοφίλου (ὑπὸ δημοσίευσιν).
- Θ. Δοξιάδη: «Επιβίωσις ἢ αὐτοκτονία;» εἰς ἔφημ. *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 21 Μαρτίου 1971.
- ΕΣΥΕ: *Δημογραφικαὶ ροπαὶ καὶ μελλοντικαὶ προεκτάσεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος 1960-1985*, Ἀθήναι 1966.
- Β. Νέτα: «Χωριά νεκροταφεῖα στὴ Βόρεια Ἑλλάδα. Ἡ Ρόδος σὲ μαρασμὸν» (διαπιστώσεις καὶ σχέδια τοῦ διοικητοῦ τῆς ΑΤΕ, κ. Ἀδ. Πεπελάση), *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 13 Ὀκτωβρίου 1974.
- Ἀδ. Πεπελάση: «Τὸ ἀγροτικὸ πρόβλημα καὶ ἡ Δημοκρατία», *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 29.9.74.
- Ι. Δ. Πίντου: «Πρὸς νέους ὀρίζοντας» (συνέντευξις εἰς ἔφημερίδα *Μακεδονία*, φύλλον τῆς 19.1.61) καὶ εἰς ἀνάτυπον.
- Ν. Vernikos: *L' économie de la Grèce, 1950-1970*, τ. 2 (Thèse de Doctorat d'Etat), πολυγραφημένη, Paris 1974 (ἀνέκδοτος).

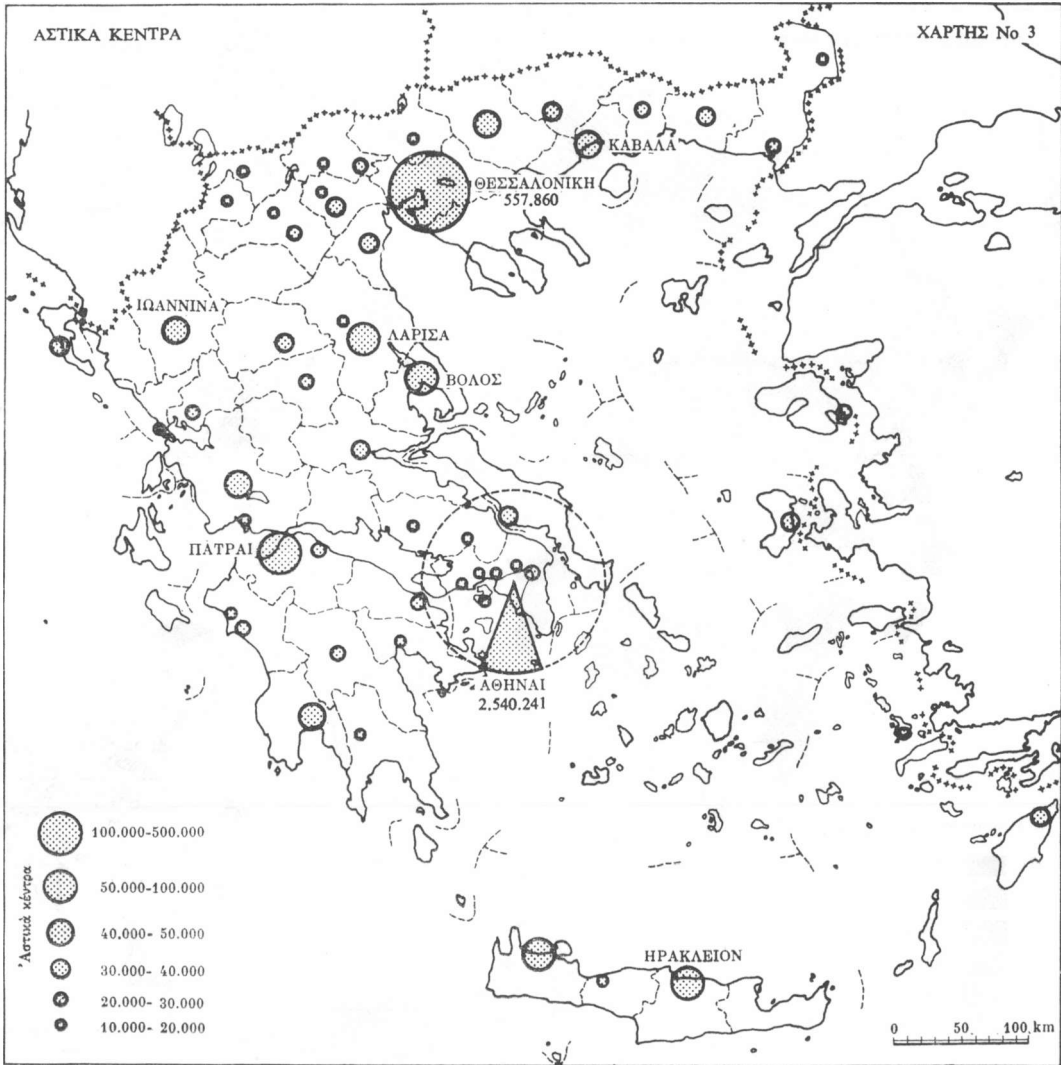

ΠΥΚΝΟΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΚΑΤ' ΕΠΑΡΧΙΑΝ

ΧΑΡΤΗΣ Νο 2

ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΚΑΤ' ΕΠΑΡΧΙΑΝ, 1961-1971

ΧΑΡΤΗΣ Νο 4

